

Een brug te ver

Het radiogebruik van het kabinet Schermerhorn-Drees
en de weerstand daartegen

Lucas Akerboom

Thesis MA History
Political Culture and National Identities

Scriptiebegeleider: Prof. dr. Henk te Velde
Tweede lezer: Prof. dr. Ben Schoenmaker

Voorwoord

Het schrijven van deze scriptie was een lange weg met behoorlijk wat (mentale) opstakels. Nu het eindresultaat er ligt, kan ik gelukkig toch met een blij en trots gevoel op deze periode terugkijken. Het moeilijkste gedeelte van een scriptie is vaak het motiveren van jezelf om ervoor te gaan zitten en aan de slag te gaan. Hoewel dat uiteindelijk iets is wat helemaal uit jezelf moet komen, is het ook belangrijk dat er mensen om je heen zijn die je blijven steunen. Mijn vriendin, familie en vrienden hebben altijd vertrouwen gehouden in een goede afloop en daarvoor wil ik hen bedanken. De tweewekelijkse afspraken bij studietoelichting Esther Buijzer waren een fijne stok achter de deur, waarvoor eveneens dank. Uiteraard hebben ook de regelmatige afspraken met mijn begeleider Henk te Velde geholpen om mij op koers te houden. Zijn voortdurende feedback was erg waardevol en daarvoor ben ik zeer dankbaar.

Wat betreft de inhoud speelde de laatste maanden de lockdown vanwege het coronavirus een rol. Gelukkig had ik het meeste onderzoek voor die tijd al gedaan. Wel had ik idealiter nog een keer naar het Nationaal Archief gewild om het onderzoek nog iets vollediger te maken wat betreft de radioprogrammering en de stukken omtrent Hendrik Brugmans. Dit was helaas niet meer mogelijk. Daartegenover staat dat de lockdown mij extra veel tijd gaf om flink door te schrijven. Mijn gedwongen lege agenda gaf me net het laatste duwtje dat ik nodig had om deze scriptie af te ronden. In die zin was het niet eens zo'n straf om thuis te moeten zitten. Het uiteindelijke resultaat geeft mij een tevreden gevoel en ik hoop dat de lezer geboeid zal zijn bij het doornemen van dit werk.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1. De opbouw van de Regeringsvoorlichtingsdienst.....	8
Hoofdstuk 2. De oorsprong van het radiogebruik.....	11
Hoofdstuk 3. De radiotoespraken van het kabinet Schermerhorn-Drees.....	15
De ministers: informeren, aansporen en een ‘wij-gevoel’ creëren.....	16
Schermerhorn ‘vergeet’ De RVD.....	20
Schermerhorn en Van der Leeuw: dromen over vernieuwing.....	20
Brugmans: patriot van een land dat niet bestond.....	22
Directeur Wansink laat van zich horen.....	26
Brugmans weet van geen ophouden.....	29
Hoofdstuk 4. Kritiek vanuit de pers.....	34
Hoofdstuk 5. Interne kritiek.....	39
Hoofdstuk 6. Kritiek vanuit de Tweede Kamer.....	40
Het Kamerdebat van 31 januari 1946.....	42
Hoofdstuk 7. Eindspel.....	46
Conclusie.....	48
Bijlage I. Samenstelling van het kabinet Schermerhorn-Drees.....	51
Bijlage II. Overzicht onderzochte radiotoespraken.....	52
Bronnen en literatuur.....	53

Inleiding

Op 27 juni 1945 kondigde Koningin Wilhelmina op de radio het eerste Nederlandse kabinet na de Tweede Wereldoorlog aan. ‘Landgenoten, het nieuwe bewind is thans gevormd. Het eerste dat op vaderlandschen bodem is ontstaan na onze bevrijding. (...) Wij zullen trachten voortrekkers en baanbrekers te zijn voor den nieuwen tijd die voor ons ligt.’ De voorman van dit kabinet, ir. Willem Schermerhorn, was precies iemand die zo’n voortrekker en baanbreker had willen zijn. Een aanjager van het nieuwe, naoorlogse Nederland dat zou gaan ontstaan. Niet voor niets viel het gesprek dat de Koningin met Schermerhorn had over de formatie van het kabinet bij haar in goede aarde. De andere formateur die enkele weken na de bevrijding bij Hare Majesteit op bezoek kwam, Willem Drees, vond zij een stuk minder spannend. Uiteindelijk kwamen de twee formateurs onderling zonder veel problemen overeen dat Schermerhorn de eerste minister-president na de oorlog zou worden.¹

Een belangrijk en opvallend onderdeel van het kabinet Schermerhorn-Drees was het gebruik van de radio. Het medium werd radicaal anders ingezet, zowel vergeleken met de periode voor 1940 als met de periode na dit kabinet, tot in de jaren ’70. Schermerhorn, zijn ministers en regeringscommissaris Hendrik Brugmans kwamen continu aan het woord in de ether. Dit beleid was slechts van korte duur, omdat er al snel vanuit verschillende hoeken kritiek op werd geüit, van de ministeriële departementen tot de Tweede Kamer en van de gedrukte pers tot de radio-omroepen. Dit onderzoek richt zich op de vele radiotoespraken van dit kabinet en op de weerstand die het beleid omtrent de radio opriep.²

In de literatuur omtrent dit onderwerp is al geschreven over de kritiek op de Regeringsvoorlichtingsdienst, waar de radiotoespraken onderdeel van waren, en over Brugmans, die de kop van jut was in de dagbladers en de Tweede Kamer. Echter, waarom nu specifiek Brugmans de meeste kritiek over zich heen kreeg en niet bijvoorbeeld Schermerhorn of enkele van zijn ministers, is nog niet gedetailleerd beschreven. Toen ik dit onderzoek begon, had ik het idee dat Schermerhorn de hoofdpersoon zou worden, als minister-president die elke vrijdagavond de bevolking toesprak in de rubriek Praatjes Op De Brug.³ Regeringscommissaris Brugmans leek in eerste instantie vooral symbool te staan voor het voorlichtingsbeleid van het kabinet. Naarmate het onderzoek vorderde bleek echter dat zijn rol niet met name symbolisch was, maar dat hij ook in de praktijk veel meer de spin in het web van het voorlichtingsbeleid was. Zijn uitingen in de vele radio-optredens die hij verzorgde, speelden daar een prominente rol in. Wat hij precies zei en in hoeverre dit verschilde van wat Schermerhorn en zijn ministers op de radio vertelden, dat is wat nog niet

¹ H. Daalder, *Gedreven en behoedzaam. Willem Drees 1888-1988 – de jaren 1940-1948* (Amersfoort 2003), 291-293. F.J.F.M. Duynstee, J. Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees. 24 juni 1945 – 3 juli 1946* (Assen/Amsterdam 1977), 64, 79-80. J. J. van Galen, *100 jaar Drees: wethouder van Nederland* (Houten 1986), 79-80. H. Langeveld, *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam 2014), 204-217. Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, <http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/442088/false/true>. M. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren* (Meppel 1997), 41, 46.

² Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 104. H. Wijfjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988), 274.

³ De literatuur is op dit punt deels niet duidelijk genoeg en suggereert dat Schermerhorn (bijna) iedere vrijdagavond sprak via de radio. Dit was echter niet het geval, de praatjes op vrijdagavond werden beurtelings door welhaast alle ministers uit het kabinet verzorgd. De premier kwam wel vaker op de brug dan de andere ministers, ongeveer een keer in de vier à vijf weken. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 225. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 60.

in de literatuur te vinden is en waar dit onderzoek over gaat. Door in detail te achterhalen wat de radioboodschappen van de betrokken personen waren, kunnen we beter begrijpen waarom de kritiek op het voorlichtingsbeleid van het kabinet zo breed gedragen werd en waarom het juist Brugmans was die de meeste kritiek te verwerken kreeg. Om te beginnen is het echter goed om te kijken hoe degenen die later zo vaak op de radio te horen waren, in de regering terecht kwamen en wat hun achtergrond was.⁴

Willem Schermerhorn (1894-1977) was voor de oorlog actief binnen Eenheid door Democratie, een politieke vereniging die zich verzette tegen het nationaal-socialisme en in mindere mate het communisme. In 1938 werd hij voorzitter van deze vereniging. Daarmee werd hij een van de meest prominente tegenstanders van Anton Mussert, de leider van de NSB. Saillant detail is dat beide heren samen gestudeerd hadden te Delft. Toen de oorlog uitbrak, bleef Schermerhorn in Nederland. Hij was werkzaam als hoogleraar aan de Technische Hogeschool van Delft en had daar een actieve rol in het verzet onder studenten en hoogleraren. Zijn latere benoeming tot minister-president had hij met name te danken aan zijn opstelling tijdens de bezetting.⁵

De belangrijkste periode in de opmaat daartoe was die in Sint-Michiëlsgestel. Op 4 mei 1942 gijzelde de Duitse bezetter 450 vooraanstaande Nederlanders en bracht hen daar onder in kamp Beekvliet. In de communicatie naar het Nederlandse volk werd duidelijk gemaakt dat de gijzelaars geëxecuteerd zouden kunnen worden, ter vergelding van eventuele verzetsdaden. Ondertussen waren de omstandigheden in Sint-Michiëlsgestel geenszins erbarmelijk. De gijzelaars organiseerden zichzelf en Schermerhorn manifesteerde zich al snel als leider. Hij sprak veel over politieke vernieuwing en ontmoette er gelijkgestemden op dit gebied, zoals Piet Lieftinck en Hendrik Brugmans. Door kampgenoten werd al gezegd dat de leider later wel minister-president zou worden. Hoewel die uitspraak op zich niet zoveel waard was, zei het wel iets over de waardering die Schermerhorn ontving voor zijn leiderschap. Toen hij op Tweede Kerstdag 1942 een speech hield voor het hele kamp, noemde men die subliem, maar was er ook de opmerking dat hij 'elke vorm van welsprekendheid miste'. Terwijl dat een vaardigheid is die hij bij zijn latere radiotoespraken goed had kunnen gebruiken.⁶

Schermerhorn kwam in december 1943 weer vrij en bleef actief binnen het verzet. Zo sloot hij zich aan bij de Je Maintiendrai-groep, die gevestigd was in Amsterdam en de gelijknamige verzetskrant uitbracht. Ondertussen maakte hij plannen voor naoorlogs Nederland en bleef hij contact onderhouden met gelijkgezinden. Vanaf juli 1944 kwam hij in contact met Willem Drees, die deel uitmaakte van een andere verzetsgroep, het Vaderlands Comité. Overigens maakte Drees deel uit van de Vertrouwensmannen, een groep politieke figuren die de opdracht had gekregen om Nederland op wetgevend terrein klaar te maken voor na de oorlog. Hoewel hun inzet uiteindelijk op niets uitliep, bracht dit nog wel een drempel in de formatie teweeg tussen Schermerhorn en Drees. De laatste had namelijk met de Vertrouwensmannen overlegd met Seyss-Inquart, de leider van de Duitse bezetting in Nederland. De groep van Schermerhorn pamfletteerde juist tegen dit overleg, dat volgens hen

⁴ Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 154.

⁵ Mussert en Schermerhorn kenden elkaar en woonden tijdens hun studie dicht bij elkaar, maar waren geen echte vrienden. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 37-40, 111-112, 136-137, 173-176.

⁶ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 147-156. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 48.

riekte naar collaboratie. Die verdenking was tegen het zere been van Drees, maar deze drempel tussen de twee heren bleek uiteindelijk overkomelijk.⁷

En dus werd het kabinet Schermerhorn-Drees gevormd, met Drees als vicepremier en minister van Sociale Zaken. De functie van minister-president werd in de wet vastgelegd als een aparte functie met een eigen ministerie: Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK). De twee formateurs hadden geprobeerd om zoveel mogelijk verschillende stromingen en partijen bij het kabinet te betrekken. Dit lukte slechts deels. Het kabinet werd op die 27^e juni weliswaar gepresenteerd als een ‘nationaal kabinet van herstel en vernieuwing’, maar geheel nationaal was het zeker niet. De diepgelovige, vrijzinnig-protestantse Schermerhorn en de niet-gelovige Drees brachten leden van de RKSP, SDAP en CHU binnen hun ploeg, aangevuld met enigen zonder partij-achtergrond. De meest opvallende afwezigen waren de antirevolutionairen. Zij waren sinds 1918 onafgebroken in de regering vertegenwoordigd geweest. Ook lukte het de formateurs niet om een aanvaardbare CPN-minister te vinden.⁸

Het woord vernieuwing was juist wel van toepassing. Hoewel met een achtergrond vanuit verschillende politieke stromingen en partijen, was een deel van de ministers aanhanger van de ‘doorbraakgedachte’ van de Nederlandse Volksbeweging (NVB). Deze beweging was geen politieke partij, maar streefde wel een rigoureuze politieke en maatschappelijke verandering na. Het idee was dat Nederland meer één kon zijn nu de oorlog voorbij was. De verzuilde politieke partijen en bijvoorbeeld ook radio-omroepen moesten worden (open)gebroken om een breuk te creëren met het Nederland van voor 1940. De NVB was sinds 24 mei 1945 officieel, met als voorzitter niemand minder dan Willem Schermerhorn. Andere ministers van zijn kabinet die tot de ‘vernieuwers’ gerekend konden worden waren Piet Lieftinck (Financiën), Gerard van der Leeuw (OCW) en Johann Logemann (Overzeese Gebiedsdelen). Wie onder andere zeker niet bij deze groep aansloot, was de latere premier Willem Drees (Sociale Zaken).⁹

Schermerhorn was zeer overtuigd in zijn visie voor een nieuw Nederland en wilde deze graag uitdragen. Hij begon met het om zich heen verzamelen van gelijkgestemden. Zijn gloednieuwe ministerie van AOK werd gevuld met jonge, enthousiaste ambtenaren die bijna allemaal uit de kring van de NVB kwamen. Velen had Schermerhorn leren kennen gedurende de jaren in het verzet. Het duurde niet lang voordat zij vanuit de andere departementen de bijnaam ‘Schermer-boys’ kregen. Een zo mogelijk nog groter gedeelte van de ambtenaren was NVB’er bij de nieuw opgerichte Regeringsvoorlichtingsdienst (RVD), die onder het ministerie van AOK viel. De regeringscommissaris van deze dienst was Hendrik Brugmans, een geestverwant van Schermerhorn met wie hij een goede persoonlijke band had. Samen met Schermerhorn stelde hij veel in het werk om de bevolking te kunnen informeren over de herstelwerkzaamheden en het beleid van het kabinet. Een belangrijk medium om de bevolking op de hoogte te brengen, was de radio. In de oorlogsjaren had de bezetter verreweg het

⁷ Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 232-234. Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 25, 29, 38, 61. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 165, 186-191. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 42, 46-48.

⁸ Het ministerie van AOK heet sinds oktober 1947 weer het ministerie van Algemene Zaken (AZ). Zo heette het ministerie ook toen het in 1937 door minister-president Colijn werd opgericht. Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 251. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 214-215, 217-218, 225. Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010), 140.

⁹ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 38-39, 61-64. Van Galen, *100 jaar Drees*, 79-82. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 204-215. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 47. Huub Wijfjes, *Hallo hier Hilversum: driekwart eeuw radio en televisie* (Weesp 1985), 52-53.

grootste gedeelte van de toestellen ingenomen. Evenzogoed bereikte het medium vele oren.¹⁰ In de rubriek Praatjes Op De Brug was op vrijdagavond afwisselend de minister-president te horen of een van de andere ministers. Ook Brugmans had een eigen rubriek, Wat Den Patriot Ervan Zegt, waarin hij zijn mening niet onder stoelen of banken stak.¹¹

Ondertussen was de Tweede Wereldoorlog nog maar net ten einde. Naast de materiële schade lagen ook veel instituties op hun gat. Politieke instituties, zoals de Staten-Generaal, en journalistieke instituties. Zo veel haast als Schermerhorn en de zijnen maakten met het opzetten van de RVD, zo lang duurde het voordat de bladen afdoende papier hadden en de Tweede Kamer kon beginnen met vergaderen. De werkzaamheden van de laatste werden pas op 20 november officieel hervat in de vorm van een noodparlement. Het eerste debat met het kabinet zou pas in het begin van 1946 volgen. In het halfjaar ervoor was de onvrede over de radiotoespraken, de RVD en de vrije hand die met name Brugmans hierin had, enorm gegroeid. In het eerste debat hierover, op 31 januari 1946, was de kritiek niet van de lucht. De aanvallen kwamen voor Schermerhorn onverwacht en hij maakte een slechte beurt. Het doorzetten van het gevoerde voorlichtingsbeleid bleek een brug te ver. Na dit debat was het voorbij met Brugmans en met het uitvoerige gebruik van de radio voor al dan niet politiek getinte boodschappen. Een paar maanden later verloor de nieuwe 'doorbraakpartij' PvdA, met veel NVB'ers in de gelederen, de verkiezingen van de KVP. Die laatste partij had weliswaar een nieuwe naam, maar sprak in tegenstelling tot de oude SDAP nog wel dezelfde kiezergroep aan als voorganger RKSP. Louis Beel werd de nieuwe premier en Willem Schermerhorn keerde niet meer terug op het Nederlandse politieke toneel.¹²

De hoofdvraag die ik stel in dit stuk is als volgt. Waarom koos het kabinet Schermerhorn-Drees ervoor om de radio op deze manier te gebruiken en welke weerstand leverde dat op? Het onderzoek begint met een blik op de Regeringsvoorlichtingsdienst. De bredere maatschappelijke discussie die ontstond, ging namelijk niet over de radiotoespraken alleen, maar over de voorlichtingsdienst als geheel. Vervolgens gaat het over de oorsprong van het gevoerde radiobeleid. De sfeer die men in de toespraken probeerde te creëren, was geïnspireerd op en/of beïnvloed door de manier waarop de radio in de jaren daarvoor, door andere partijen, was ingezet. De kern van dit onderzoek bestaat uit een uitgebreide analyse van de radiotoespraken van dit kabinet. Wanneer spraken premier Schermerhorn, zijn ministers en regeringscommissaris Brugmans via dit medium? Wat was hun boodschap, welke toon sloegen zij aan en welke uitspraken gingen een stap te ver? Het volgende hoofdstukken gaan over de kritiek op de radiotoespraken en de RVD als geheel. De geschreven pers liet zich horen en het parlement ook, zodra dat was gevormd en in werking trad. Maar weerstand kwam ook vanuit de ministeriële departementen zelf. Daarna gaat het over wat er gebeurde met het voorlichtingsbeleid, nadat de kritiek vanuit deze richtingen een hoogtepunt had bereikt op 31 januari 1946. Tot slot komt het onderzoek tot een conclusie.

¹⁰ Slechts 55 duizend van de ruim 1,1 miljoen toestellen in Nederland bleven verborgen toen de bezetter op 13 mei 1943 alle toestellen verbeurd verklaarde. Na de oorlog bouwden velen hun radio zelf, omdat de meeste fabrieken in puin lagen. In 1945 stond de teller op 300 duizend toestellen, in 1949 op ruim 1,3 miljoen. Wijffes, *Hallo Hier Hilversum*, 28, 47, 57.

¹¹ Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 314, 376-378. Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 153-154. Van Galen, *100 jaar Drees*, 82. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 223-225. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 42, 53, 55-57, 101.

¹² Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 409-413. Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 87, 154-159. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 226-229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst* 63-71.

Hoofdstuk 1. De opbouw van de Regeringsvoorlichtingsdienst

In dezelfde radio-uitzending waarin de koningin het nieuwe kabinet had aangekondigd, op 27 juni 1945, las Schermerhorn zijn regeringsverklaring voor. Het was de eerste toespraak van de premier voor de nationale radio. Maar liefst anderhalf uur was hij aan het woord. De tekst was voor een groot deel uitgedacht door vicepremier Drees, maar de retoriek kwam duidelijk vanuit Schermerhorn zelf. Op dat terrein werkte hij intensief samen met zijn politieke vertrouweling Brugmans. In de toespraak zat dientengevolge veel van het NVB-gedachtegoed verweven. Het optreden werd door de pers overwegend positief ontvangen, hoewel de minister-president toch al een aantal dingen benoemde waarover later kritiek zou ontstaan. Zo kondigde hij de oprichting van de Regeringsvoorlichtingsdienst aan en legde hij uit wat haar functie zou zijn.¹³ Misschien dat de media wat kritischer waren geweest als Schermerhorn, en Brugmans bij monde van hem, het achterste van hun tong hadden laten zien. Brugmans had gewild dat Schermerhorn op 27 juni zou vertellen dat de pers meer onder controle van de overheid zou komen te staan, maar dat gebeurde niet. Terwijl ook de premier de mening wel was toegedaan dat de pers best wat meer aan de leiband van de politiek mocht lopen.¹⁴

In oorlogstijd had de regering in ballingschap te Londen al een Regeringsvoorlichtingsdienst opgericht. Die was echter met name op het buitenland gericht. Een voorbeeld van de inspanningen van die dienst was om in New York de Verenigde Staten te winnen voor het behoud van Nederlands-Indië na de oorlog. Schermerhorns RVD droeg weliswaar dezelfde naam, maar zou wat betreft functie geheel anders zijn. Het grootste verschil was dat de dienst veel meer binnenlands gericht zou zijn. Schermerhorn vertelde in de regeringsverklaring dat de dienst er zou zijn om voorlichting te verstrekken over het regeringsbeleid. Het ging om het ‘rekening en verantwoording’ afleggen aan het volk. Verder zou de RVD ook het ‘oog en oor’ van de regering zijn. Dit betekende dat de dienst actief wilde gaan peilen wat er zoal speelde in het land. De regering wilde communiceren met de bevolking, maar wilde ook dat de bevolking met haar contact zou opnemen. De premier verduidelijkte wel meteen dat van sturing of propaganda geen sprake zou zijn, hoewel ‘een goede voorlichting nooit zonder invloed blijft’. Omdat de kritiek die ontstond omtrent het voorlichtingsbeleid van het kabinet niet alleen over het gebruik van de radio ging, maar meer over de RVD als geheel, is het goed om de opbouw van deze dienst kort in beschouwing te nemen.¹⁵

Communicatie via de radio vormde een belangrijk onderdeel van de voorlichtingsdienst. Vanaf 13 juli was het iedere vrijdagavond van 21.00 tot 21.15 tijd voor de rubriek Praatjes Op De Brug. Dit programma ging ook wel door onder de naam Excellenties Op De Brug, of simpelweg Op De Brug. Wekelijks kwam ofwel Schermerhorn, ofwel een van de ministers van het kabinet voor de microfoon. Ook kwam het voor dat zowel Schermerhorn als een andere minister in dezelfde uitzending tot het volk spraken. De premier kwam vaker op de brug dan de andere excellenties, zo eens in de vier of vijf weken. In de periode tot en

¹³ Officieel is de RVD nooit opgericht. Hoewel de dienst ontstond op 13 juli 1945, is er nooit een Koninklijk Besluit of oprichtingsbesluit over uitgevaardigd. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 55.

¹⁴ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 74, 86. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 204-215. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 42, 53. Wijfjes, *Hallo hier Hilversum*, 52-53.

¹⁵ De RVD te Londen communiceerde wel met het Nederlandse volk, maar dit ging vooral via Radio Oranje (zie Hoofdstuk 2). Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 153. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 223. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst* 41, 44-45.

met januari 1946 kwamen bijna alle ministers in ieder geval eenmaal aan het woord. De ministers spraken vooral over hun eigen beleidsterrein en hoe de situatie er daar op het moment van spreken voorstond. Schermerhorn wijdde vaker uit over zaken die niet specifiek tot zijn ministerie behoorden, zoals de berechting van politieke delinquenten, de herwaardering van geld en de toestand in Nederlands-Indië. Op woensdagavonden van 21.00 tot 21.15 sprak Brugmans op de radio. Zijn rubriek heette *Wat Den Patriot Ervan Zegt*. De Patriot was als het ware een schuilnaam waaronder hij sprak. Daarmee was hij begonnen toen hij nog sprak vanuit het bevrijde zuiden van Nederland en hij zette die gewoonte door in dienst van de RVD. Brugmans koos allerlei onderwerpen voor zijn uitzendingen, met name vanuit de actualiteit.¹⁶

Met ingang van 11 oktober introduceerde de RVD een nieuwe rubriek op de radio, genaamd 'De RVD antwoordt'. Op donderdagavonden van 21.00 tot 21.15 beantwoordde de dienst allerhande vragen die door de bevolking waren opgestuurd. Men kon de dienst namelijk per brief aanschrijven met wensen, klachten, vragen of suggesties 'op élk terrein, en in het bijzonder op dat van het algemeene Regeeringsbeleid of van bepaalde overheidsmaatregelen.' De redactie van het blad *Commentaar* handelde al deze vragen af en beantwoordde ze deels schriftelijk of via artikelen in het blad, maar dus ook in de ether, in de rubriek 'De RVD antwoordt' op de zender Hilversum II. Bijna iedere week stond er een kadertje in *Commentaar* met een update over de afhandeling van alle vragen. Volgens de redactie zelf was de toestroom enorm en had men handenvol werk aan het reageren. Op de dinsdagavond ten slotte zond de dienst, eveneens om 21.00, een 'landbouwkwartiertje' uit. Daarin werden wekelijks vragen omtrent dit beleidsterrein beantwoord.¹⁷

Een ander belangrijk onderdeel van de dienst was het weekblad *Commentaar*, dat werd overgenomen van de Sectie XI van het Militair Gezag, dat tot die tijd een functie vervulde op het gebied van voorlichting vanuit bevrijd Nederlands grondgebied. Het eerste nummer onder de vlag van de RVD verscheen op 1 september 1945. In het blad stond nieuws uit binnen- en buitenland, maar met name was er veel ruimte voor de volledig afgedrukte radorubrieken (*Excellenties*) *Op De Brug* en *Wat Den Patriot Ervan Zegt*. De eerste RVD-editie opende met een stuk van Brugmans getiteld 'Wat wil de RVD? Enkele opmerkingen over zijn bouw en taak.' Hij beschreef de taak van de RVD als volgt. 'De geheele activiteit van den Regeerings-Voorlichtingsdienst (...) zal gericht moeten zijn op dit eene doel: met gebruikmaking van alle ten dienste staande middelen van publiciteit te bevorderen, dat er een zoo groot mogelijke mate van zuiver begrip kan ontstaan tusschen Overheid en volk.' Verder had hij het over het wegnemen van spanningen tussen regering en volk. 'immers, "regeeren" beteekent in zeker opzicht het "kanaliseren" van krachten en mogelijkheden, welke in nog ongericht staat in het volk aanwezig zijn. (...) Spanningen en wrijvingen, welke eenvoudig voortspruiten uit het feit, dat òf het publiek onvoldoende op de hoogte is van maatregelen, door de Regeering getroffen, en van de motieven, waarop deze berusten, òf anderzijds de Overheid onvoldoende kennis draagt van hetgeen er onder het volk (...) aan wenschen, bezwaren, vragen en mogelijkheden leeft.'¹⁸

¹⁶ Beeld en Geluid, <http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/541656/false/true>. Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 10 augustus 1945. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 49, 51.

¹⁷ *Commentaar* nr. 16 t/m 29 dd. 1 oktober 1945 – 24 december 1945.

¹⁸ *Commentaar* nr. 12 dd. 1 september 1945.

Hier komt het punt terug dat Schermerhorn ook in zijn regeringsverklaring al aanhaalde, namelijk dat de dienst niet alleen een boodschap aan de bevolking wilde zenden, maar ook input vanuit de bevolking wilde ontvangen. Om dat laatste te laten slagen, richtte het kabinet de dienst Oog en Oor op. Deze 'buitendienst' had zijn hoofdkantoor aan de Kalverstraat in Amsterdam, en bestond verder uit regionale bureau's verspreid over het land. Brugmans had grote invloed op de benoeming van werknemers en liet niet na om met name politieke geestverwanten aan te nemen. Hij blikte alvast kort vooruit op Oog en Oor in zijn stuk in Commentaar op 1 september, maar twee weken later kondigde hij de dienst serieus aan in het blad onder de titel 'De Regeering wil horen, zien en níet zwijgen'. Het was de bedoeling dat er districtsbureaus kwamen, met daaronder agentschappen voor grotere steden (vanaf 15 à 20.000 inwoners), en vrijwillige correspondenten voor kleinere plaatsen. Burgers konden met al hun vragen en klachten, bijvoorbeeld over ambtenaren, terecht bij Oog en Oor. Op een gegeven moment handelde de dienst tweeduizend vragen per maand af. De begroting viel oorspronkelijk onder die van de RVD.¹⁹

Samengevat bestond de RVD uit drie pijlers: de radiotoespraken, het blad Commentaar en Oog en Oor. Daarnaast hield de dienst zich ook bezig met voorlichting via film, en bevatte het afdelingen die zich bezig hielden met voorlichting aan het buitenland. Ook zorgde de RVD ervoor dat de ministers op de hoogte waren van wat er speelde in het (buitenlands) nieuws. De voorlichtingsdienst groeide uit tot een massief apparaat met veel ambtenaren in dienst. Dit betekende dat ook de kosten behoorlijk opliepen. Het blad Commentaar groeide bovendien na 1 september binnen enkele weken van vier naar tien pagina's gemiddeld per uitgave, terwijl de rest van de geschreven pers het nog steeds met twee tot vier pagina's per uitgave moest stellen. Tezamen met de soms gekleurde retoriek op de radio maakte dit de RVD tot een instituut waarop vanuit verschillende hoeken steeds meer kritiek kwam.²⁰

¹⁹ Commentaar nr. 12 dd. 1 september 1945. Commentaar nr. 14 dd. 15 september 1945. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 226. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 60-61.

²⁰ Commentaar 28 en 29, dd. 24 december 1945.

Hoofdstuk 2. De oorsprong van het radiogebruik

In de periode juli 1945-februari 1946 brachten de radiotoespraken van het kabinet Schermerhorn-Drees, in combinatie met andere activiteiten van de Regeringsvoorlichtingsdienst, veel teweeg. De manier waarop Schermerhorn, zijn ministers en regeringscommissaris Brugmans tot het volk spraken en de frequentie waarin dit gebeurde, waren nieuw in Nederland. Waar kwamen de ideeën vandaan die ertoe leidden dat de overheidsvoorlichting via de radio zo'n kort doch fel hoogtepunt beleefde in die eerste maanden na de oorlog? Ten eerste hadden de betrokken personen elkaar als inspiratiebron. Brugmans en Schermerhorn bespraken hun ideeën omtrent overheidsvoorlichting bijvoorbeeld al in kamp Beekvliet te Sint-Michiëlsgestel, toen zij daar tijdens de bezetting gegijzeld waren. Brugmans sprak daar over volksoontwikkeling en hoe de radio daar een belangrijke rol in kon spelen. Na de bevrijding matigde hij dit idee enigszins en had hij het over het verspreiden van politieke vernieuwing. Een aantal andere leden van het kabinet Schermerhorn-Drees kwam eveneens in kamp Beekvliet in contact met Schermerhorn en met elkaar.²¹

Op vrijdagavond 13 juli 1945 was premier Schermerhorn voor het eerst te horen in de nieuwe radiatorubriek Praatjes Op De Brug. Hij ving aan met een uitleg. 'Luisteraars. De bedoeling van dit vrijdagavondkwartiertje, waarin hetzij de minister-president, hetzij een der andere leden van het kabinet een kort woord zal spreken, is eigenlijk niet in de eerste plaats directe voorlichting doormiddel van een toespraak van de hoge toren van het regeringskasteel af, doch veel meer een uitnodiging aan u om voor een ogenblik in gedachten mee plaats te nemen op de brug van het schip van staat. (...) Wij komen niet tot u met een toespraak luisteraars, maar in mijn gedachten komt u tot ons en overdenken wij gezamenlijk de moeilijkheden van den dag.' Zoals hij ook in zijn regeringsverklaring op 27 juni al had uitgelegd, kwam naar voren dat het kabinet niet alleen de burger wilde informeren, maar eigenlijk ook van de burgers wilde weten wat er speelde in het land. Hiertoe richtte de regering Oog en Oor op, de buitendienst van de RVD. Het idee van deze wederzijdse informatievoorziening kwam vanuit de Nederlandse Volksbeweging. Daarmee was die beweging, die overigens op verschillende manieren verband hield met de overleggen in kamp Beekvliet, ook een inspiratiebron voor het radiogebruik van het kabinet.²²

De onderwerpen die aan bod kwamen in dit eerste praatje op de brug waren de verhouding tussen lonen en prijzen, stakingen en het eventuele optreden van de regering daartegen, een oproep tot hulp bij het binnenhalen van de oogst en (natuurlijk) een nadruk op de gezamenlijke kracht van het Nederlandse volk. Schermerhorn eindigde deze toespraak met: 'wij hebben een kans om uit de put te komen'.²³ De setting van de toespraak is terug te voeren op een andere inspiratiebron, de zogenoemde 'fireside chats' van de Amerikaanse president F.D. Roosevelt. Met deze radiotoespraken probeerde hij de bevolking vriendelijk toe te

²¹ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 158-159. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 53.

²² Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978) 67, 224-225. Beeld en Geluid, <http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/541105/false/true>. Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 38-39. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 204-215. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 13 juli 1945.

²³ Opvallend in de toespraak is dat Schermerhorn de Duitsers nog moffen noemt. Het noemen van de put in zijn afsluitende zin past goed bij de uitspraak die hij deed toen Wilhelmina hem vroeg om minister-president te worden. Dit zijn de woorden die ook tot de titel van zijn biografie hebben geleid: 'Majesteit, wie in deze put springt, is een verloren mens.' Langeveld, *De man die in de put sprong*, 11.

spreken zonder het over moeilijk te begrijpen beleidszaken te hebben. Roosevelt zat zogenaamd bij het knisperende haardvuur en wenste zijn luisteraars een goede nacht toe. Vandaar dat de toespraken ook wel bekend kwamen te staan als 'bedtime chats'. Net als hij bezigden ook Schermerhorn en zijn ministers een informele toon naar de luisteraar en wilden ze zowel op een makkelijk te begrijpen manier hun beleid uitleggen, als begrip en steun daarvoor kweken. Ook het gebruik van het woord 'wij' om een gezamenlijk gevoel te creëren, wat Schermerhorn veel deed, valt terug te leiden naar de radiotoespraken van Roosevelt. De zachte, vriendelijke toon waarop Roosevelt en na hem tal van andere politici spraken, ook wel 'crooning' genoemd, kwam voort uit de achterliggende ontwikkeling van geluidsversterking, die aan het einde van de 19^e eeuw begon. Tot die tijd moesten politieke sprekers het vooral hebben van symbolen en wilde gebaren wanneer zij grote massa's toespraken. Door de komst van microfoons en uiteindelijk de radio, waarbij de luisteraar niet op een plein stond maar in de huiskamer zat, werd een andere toon van spreken noodzakelijk. Die toon was wat Roosevelt perfectioneerde en waar onder andere Schermerhorn op voortbouwde.²⁴

Schermerhorn was niet de eerste Nederlandse minister-president die zich via de radio rechtstreeks tot de bevolking richtte. Premier Colijn deed dit al in de jaren voor de oorlog en is daarmee ook een van de bronnen waaruit het kabinet Schermerhorn-Drees al dan niet onbewust heeft kunnen putten. Colijn zelf was ook al geïnspireerd door Roosevelt en wenste zijn luisteraars een goede nacht, wat Schermerhorn overigens niet deed. Colijn stelde zich op als een sterke leider en had niet al te veel op met het parlement. Na de oorlog waren dit soort leiders bij voorbaat verdacht in Nederland. Toen Schermerhorn met zijn praatjes op de brug rechtstreeks contact met de bevolking wilde leggen, terwijl de Tweede Kamer nog niet geïnstalleerd was, kreeg hij met deze achterdocht te maken. Schermerhorns motieven voor het radiogebruik waren echter heel anders dan die van Colijn. Schermerhorn was vanuit zijn NVB-achtergrond vooral enthousiast over vernieuwing en wilde daarnaast zijn regering aanvullende legitimatie geven door op de radio te spreken, juist omdat dit in de eerste maanden na de oorlog nog niet via het parlement mogelijk was. Desalniettemin voelde hij zich in de Tweede Kamer niet volledig op zijn gemak, vooral omdat hij geen ervaren politicus was. De overeenkomst met Colijn schuilt in Schermerhorns voorkeur van het gebruik in de radio tegenover een minder enthousiasme over de Tweede Kamer, hoewel dit voor beide premiers andere oorzaken had.²⁵

Wat betreft de Regeringsvoorlichtingsdienst waren er weinig overeenkomsten met de situatie van voor de oorlog. In 1931 was de Regeringspersdienst (RPD) opgericht. Deze dienst had als doel om het contact van de overheid met de pers tot stand te brengen en bleef zelf op de achtergrond. De RPD lichtte de Nederlandse pers zo neutraal mogelijk voor, zonder druk uit te oefenen of propaganda na te streven. Net als na de oorlog was de pers in de jaren '30 gevoelig voor beïnvloeding en die beschuldiging wilde de persdienst niet krijgen. Piet Wansink, die voor de oorlog kritiek had uitgeoefend op de RPD, werd na de oorlog directeur van de nieuwe Regeringsvoorlichtingsdienst (RVD). Een ander teken dat de nieuwe RVD een geheel andere koers vaarde dan de vooroorlogse RPD, was dat het katholieke Kamerlid

²⁴ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 225. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 60. H. Wijfjes, 'Spellbinding and crooning: Sound amplification, radio, and political rhetoric in international comparative perspective 1900-1945.', in: *Technology and culture*, jrg. 55, nr. 1 (januari 2014), p. 148-185, 160-165.

²⁵ Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 142-143, 145. Wijfjes, 'Spellbinding and crooning', 173-179.

Schaepman een van de felste critici was van de nieuwe voorlichtingsdienst, terwijl hij zelf voor de oorlog aan de wieg had gestaan van de RPD.²⁶

Een van de redenen dat de overheidsvoorlichting in 1945 zo anders van start ging dan waar die in 1940 was geëindigd, was de manier van voorlichten tijdens de oorlog, vanuit Londen. De Regeringsvoorlichtingsdienst die in die jaren bestond maakte juist wel gebruik van propaganda naar het Nederlandse volk en bestreed die van de bezetter. Op de radio gebeurde dat met name via de halverwege de oorlog gefuseerde zenders Radio Oranje en De Brandaris. Propaganda via de radio werkte echter vaak averechts, betrouwbare informatie of duidelijke instructies vanuit Londen vielen in betere aarde bij het Nederlandse publiek in bezet gebied. Een ontwikkeling in de radiotoespraken die meer van belang kan zijn geweest voor het kabinet Schermerhorn-Drees en met name voor regeringscommissaris Brugmans, is die van de toon waarop de luisteraar werd toegesproken. Voor de oorlog was men gewend om zich op een kalme en paternalistische toon tot het volk te richten. In de eerste jaren van de oorlog nam Radio Oranje die toon dan ook aan. Het was de toon die politici kenden vanuit het parlement, niet hoogdravend en vrij zakelijk. Daarmee onderscheidde de Nederlandse Staten-Generaal zich al meer dan een eeuw. Maar gedurende de oorlogsjaren leerden de sprekers om af te stemmen op de 'gewone man'. Om Duitse propaganda te weerspreken simuleerden ze bijvoorbeeld de mening van 'gewone burgers'. Ze namen het grote publiek voor het eerst serieus en spraken op een minder bevoogdende toon.²⁷

Met name Brugmans heeft deze lijn doorgezet door op een zeer populaire toon tot zijn luisteraars te spreken. Hij sprak weliswaar niet voor Radio Oranje, maar zond zijn eerste toespraken al uit tijdens de oorlog, voor radio Herrijzend Nederland vanuit het bevrijde zuiden aan Nederlanders in bezet gebied. De kans bestaat dat de populaire toon van Brugmans voor een deel is geïnspireerd op Radio Oranje. Schermerhorn en zijn ministers bleven een meer zakelijke toon aanslaan, hoewel ook zij dichterbij de luisteraar probeerden te komen à la Roosevelt. Het feit dat de ministers überhaupt in de ether kwamen komt juist wel voort uit de oorlogsjaren, want ook op Radio Oranje kwamen ministers voor de microfoon om vanuit Londen te vertellen over hun werkzaamheden.²⁸

Tot slot kan tijdens de oorlog de vijand een inspiratiebron zijn geweest voor het gebruik van de radio na de bevrijding. De Duitsers hadden immers op allerlei manieren de mogelijkheden van propaganda voor het voetlicht gebracht en het was niet moeilijk om daar toch op de een of andere manier van onder de indruk te raken. Het gebouw waar de RVD haar intrek nam, de Wassenaarseweg 40 in Den Haag, was in de oorlog gebruikt door de Duitse bezetter. De NSB'er Max Blokzijl maakte er zijn uitzendingen, waarin hij dagelijks de bevolking probeerde te beïnvloeden. Op 5 mei 1945 zond hij voor het laatst uit vanuit 'Radio Vesting Holland', zoals hij zijn studio noemde. Een dag later was hij nog te horen via de Duitse Reichsrundfunk: 'We komen terug!'. Schermerhorn noch Brugmans heeft later gezegd dat hij geïnspireerd was geraakt door de Duitse propagandamachine. Toch is er kans dat ze er

²⁶ Joan Hemels, *Van perschef tot overheidsvoorlichter. De grondslagen van overheidsvoorlichting* (Alphen a/d Rijn 1973). Onno Sinke, *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje* (Amsterdam 2009), 37. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 44.

²⁷ R. Aerts, C. van Baalen, J. Oddens, D. Smit, H. te Velde, (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015), 167, 171, 182-184. Sinke, *Verzet vanuit de verte*, 87-88, 243, 250-251. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 51.

²⁸ Sinke, *Verzet vanuit de verte*, 90. Brugmans had verder overigens helemaal niets op met de regering in Londen en meende dat zij totaal 'out of touch' waren geraakt met de werkelijkheid. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 52.

door zijn beïnvloed, gezien het enthousiast ter hand nemen van de moderne communicatiemiddelen meteen na de bevrijding. De kritiek die later ontstond op de radiotoespraken en het beleid van de RVD, luidde soms ook niet voor niets dat de RVD wel sterk aan de propagandamachine van de Duitsers deed denken.²⁹

Al met al is het duidelijk dat de oorsprong van het gebruik van de radio door het kabinet Schermerhorn-Drees bij verschillende bronnen ligt. Een combinatie van bewuste en onbewuste inspiratiebronnen en ontwikkelingen, zowel voor als tijdens de oorlog, heeft ertoe geleid dat het kabinet in de zomer van 1945 enthousiast gebruik ging maken van het medium radio.

Fig. 1. Door de Duitsers verbeurd verklaarde radiotoestellen konden na de oorlog weer worden opgehaald. Commentaar nr. 22, 12/11/1945.

²⁹ Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 58, 104. Wijfjes, *Hallo hier Hilversum*, 48-49. Wijfjes, 'Spellbinding and crooning', 166-170.

Hoofdstuk 3. De radiotoespraken van het kabinet Schermerhorn-Drees

Van de regeringsverklaring op 27 juni 1945 tot de Tweede Kamerverkiezingen op 17 mei 1946 waren de leden van het kabinet Schermerhorn-Drees, regeringscommissaris Brugmans en andere regeringsfunctionarissen tientallen keren te horen op de nationale radio. Dit hoofdstuk richt zich op de toespraken tot en met 31 januari 1946, de dag waarop het voorlichtingsbeleid in de Tweede Kamer onder vuur kwam te liggen. De belangrijkste reden hiervoor is dat dit debat het onmiddellijke einde betekende van Brugmans' radiotoespraken. Daarnaast zette het een verandering van het voorlichtingsbeleid in gang die er vooral op neer kwam dat de 'vernieuwers' moesten inbinden. De dienst Oog en Oor werd bijvoorbeeld in hoog tempo geliquideerd en de commissie Van Heuven-Goedhart, die het voorlichtingsbeleid van de overheid ging onderzoeken, werd ingesteld. In hoofdstuk 7 staat de gang van zaken na 31 januari 1946 uitgebreider beschreven.³⁰

Schermerhorn, een deel van zijn ministers en Brugmans waren allemaal lid van de Nederlandse Volksbeweging. Daarmee behoorden zij tot de groep van 'vernieuwers' en aanhangers van de 'doorbraakgedachte'. Toch verschilden de toon en de boodschap van hun radiotoespraken wezenlijk. Met name Brugmans vulde zijn tijd voor de microfoon anders in dan de leden van het kabinet. De ministers legden de nadruk op de voortgang die was geboekt betreffende hun eigen beleidsterrein. De toon van hun toespraken kwam overeen met de toon van spreken die men in het parlement gewend was: zakelijk en zonder veel opsmuk, met de nadruk op principiële redeneringen. Zo nu en dan deden zij een oproep aan het Nederlandse volk om toch vooral mee te werken aan de projecten van de regering en alles wat daaromtrent moest gebeuren in de eerste maanden na de oorlog. Voorbeelden hiervan zijn het bestraffen van politieke delinquenten, het inleveren van geld inzake de geldsanering en het tegengaan van het tekort aan zorgpersoneel. Af en toe schemerde het NVB-gedachtegoed door in de uitspraken van ministers. Meestal was de boodschap echter puur zakelijk en informatief. Brugmans daarentegen had geen portefeuille zoals de ministers. Als regeringscommissaris was de overheidsvoorlichting zijn beleidsterrein. Hier sprak hij veel over, maar nog meer sprak hij over allerlei andere onderwerpen die daar weinig mee te maken hadden. Zijn radioboodschappen hielden vaak verband met de actualiteit en Brugmans schrok er niet voor terug om zijn mening te verkondigen. Niet zelden sprak hij over de geschreven pers en over het regeringsbeleid. Omdat hij ook daarover zijn visie gaf, betrad hij met zijn toespraken een gevoelig terrein. Een ambtenaar die de pers adresseert en zich mengt in het politieke debat, op een medium dat in die tijd niet vrij toegankelijk was, riep behoorlijk wat weerstand op.³¹

Niet alleen de inhoudelijke boodschap maakte de toespraken van Brugmans controversieel. Ook de toon waarop hij de bevolking toesprak, deed nogal wat stof opwaaien. Waar Schermerhorn en zijn ministers probeerden om niet boven, maar naast de luisteraar te gaan staan, ging Brugmans een stap verder. De ministers gebruikten veel de woorden 'wij', 'ons' en 'samen' en probeerden hun beleid op een niet al te ingewikkelde manier uit te leggen. Dat had veel te maken met hoe Roosevelt zijn fireside chats had ingevuld en met de ontwikkeling van Radio Oranje gedurende de oorlog, zoals in hoofdstuk 2 beschreven staat. Brugmans probeerde niet alleen toenadering te zoeken met de 'gewone burger', in zijn toespraken wás hij een 'gewone burger'. Hij ging zo ver dat de toon waarop hij sprak soms

³⁰ Bank, *Nederlandse Volksbeweging*, 225. Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 154-159. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 225-227. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 69-71.

³¹ Aerts, Te Velde e.a., *In dit huis*, 182-184.

nauwelijks te onderscheiden was van iemand die aan de bar in een café aan het mopperen is over de maatschappij. Toen de oorlog nog niet voorbij was, en hij ook al als de Patriot vanuit bevrijd gebied via de radio sprak, kon hij dit misschien nog maken. Maar als regeringscommissaris, wiens politieke lot overigens was verbonden met dat van Schermerhorn, ging dit te ver.³²

De ministers: informeren, aansporen en een ‘wij-gevoel’ creëren

Op 10 augustus 1945 spraken premier Schermerhorn en minister Logemann (Overzeese Gebiedsdelen) beiden in de rubriek Op De Brug. Het grote nieuws van deze toespraak was de onverwacht snelle capitulatie van Japan en daarmee ook de bevrijding van Nederlands-Indië. De toon van Schermerhorn is het beste te illustreren met een passage uit dit radiobericht die over een ander onderwerp ging, het verdelen van hulpgoederen voor de komende winter. Hieruit blijkt dat de premier niet alleen informeerde, maar ook aanspoorde. ‘Ik moge eindigen met een hartelijk beroep op allen die erbij betrokken zijn, (...) om in eendrachtige samenwerking te geraken tot het bereiken van het gestelde doel, namelijk zorgen dat de mensen in de verwoeste gebieden deze winter draaglijk kunnen leven.’³³

Eind augustus sprak minister Vos (Handel en Nijverheid) op de radio. De rede had een informatief karakter. Vos sprak over energie, verkeer, arbeid en de invoer van grondstoffen. Hij wilde vooral de vooruitgang laten zien die er was op deze terreinen, hoewel die nog maar mondjesmaat was. Een concreet voorbeeld uit de toespraak gaat over het verstrekken van tabak vanuit de overheid, om de zwarte handel tegen te gaan. Zijn toespraak, getiteld ‘In de eerste versnelling’, was de eerste radiotoespraak die in gedrukte vorm verscheen in *Commentaar*, het weekblad van de RVD.³⁴

Enkele dagen later, op 31 augustus, verzorgde Schermerhorn opnieuw het praatje op de brug. Hoewel deze toespraak uitgezonden werd op de 65^e verjaardag van koningin Wilhelmina en de premier hiermee ook aanving, stond de rede niet in het teken daarvan. ‘Het is zeker ook in den geest van onze hoge landsvrouw om vandaag (...), in plaats van aandacht te wijden aan Haar voor ons volk lichtende persoonlijkheid, liever te spreken over hetgeen haar hart vervuld heeft gedurende de vijf zwaarste jaren van Haar leven...’ Het ging vervolgens over de integratie van de oud-illegalen, ofwel leden van het verzet, in het bevrijde Nederland. Een week later sprak minister Drees (Sociale Zaken) tot het Nederlandse volk. Zijn praatje, in *Commentaar* opgenomen onder de titel ‘Op de brug’, was vooral een uitgebreide oproep aan jonge vrouwen om zich in te zetten als verpleegsters. Er was namelijk sprake van een schrijnend tekort en veel bedden stonden leeg omdat er niet genoeg handen waren om de zieken te verzorgen. Van politieke retoriek was in deze toespraak weinig te merken. In het geval van Drees was dit ook niet gek, omdat hij niet symphatiseerde met de ideeën van de NVB. Hij kon zich ook niet vinden in het beleid betreffende de RVD. In de ministerraad had hij dit al eens laten weten. Wel verscheen hij dus op de brug. In zowel de toespraken van Schermerhorn als van Drees legden zij een bepaalde situatie uit, en in het geval van Drees spoorde hij aan om actie te ondernemen. Minister Beel (Binnenlandse Zaken), die ook geen fan was van het radiogebruik van het kabinet, sprak op 21 september als

³² Langeveld, *De man die in de put sprong*, 223, 228. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 68.

³³ Beeld en Geluid, <http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/541656/false/true>. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 10 augustus 1945.

³⁴ *Commentaar* nr. 12 dd. 1 september 1945.

excellentie op de brug over de zuivering van het overheidsperoneel en de maatregelen die de regering daartoe nam. Zijn rede was eveneens puur zakelijk.³⁵

Twee andere voorbeelden van met name informatieve radiotoespraken werden halverwege september uitgezonden. Minister Lieftinck (Financiën) hield een rede over de geldzuivering. Dit was een onderwerp dat iedereen raakte, want de regering nam al het geld in beslag om het daarna weer uit te delen en op die manier zwart geld uit de roulatie te halen, alsmede de waarde van de munt weer op peil te brengen. Naast zijn toespraak schreef Lieftinck nog een aanvullende uitleg, die net als de toespraak zelf in Commentaar van 15 september staat afgedrukt. Gouverneur-Generaal van Indië Van Mook nam die week het vaste vrijdagavondkwartiertje waar en vertelde over de situatie in de Oost, waarover echter nog veel onduidelijkheid bestond.³⁶

Op vrijdag 28 september kwam minister Meynen (Oorlog) op de brug. De titel boven de afgedrukte toespraak in Commentaar luidde ‘De gevolgen van de capitulatie van Japan voor den opbouw van het Nederlandsche leger’. Meynen legde uit welke bataljons naar Indonesië zouden vertrekken, wat er zou gebeuren met de oorlogsvrijwilligers die zich hadden aangemeld en in hoeverre reserve-officieren zouden worden opgeroepen. Deze rede bevatte eveneens weinig politiek getinte retoriek. Het meest direct sprak Meynen tot de luisteraars toen hij om begrip vroeg voor de veranderingen in het opleiden en uitzenden van vrijwilligers, vanwege de onverwacht snelle overgave van Japan. Op 5 oktober was het de beurt aan minister Logemann (Overzeese Gebiedsdelen) en ook hij sprak op de brug over Indië, onder de titel ‘Bitterheid en geesteskracht, beloften en beleid’. Hij liet de bitterheid van de situatie duidelijk merken toen het ging over de doden die waren gevallen tijdens de bezetting en de problemen die waren ontstaan in de samenwerking met de daar aanwezige geallieerde troepen. Ook noemde hij de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, waar het publiek in die tijd voor het eerst van hoorde. Logemann maakte duidelijk dat Soekarno, de belangrijkste leider van de onafhankelijkheidsstrijders, volgens hem iemand was waar niet mee mocht worden onderhandeld.³⁷

Ook minister Mansholt (Voedselvoorziening, Landbouw en Visserij) waagde zich niet aan politiek gevoelige of gekleurde uitspraken, toen hij op vrijdag 2 november op de brug verscheen. Hij sprak over de conferentie van de voedsel- en landbouworganisatie FAO te Quebec, waar hij bij was geweest. Hij kaartte de honger en onderontwikkeling aan in China en ‘Brits en Achter-Indië’, waar miljoenen mensen leden. Volgens hem had de technisch hoogwaardige Nederlandse landbouw een belangrijke taak als het ging om het ontwikkelen van dit soort gebieden. De vrijdag daarop sprak er incidenteel niemand op de brug. In Commentaar werd dit duidelijk gemaakt in een vetgedrukt kader onder de noemer ‘De brug onbemand’.³⁸

In de week van 11 tot en met 17 november namen twee ministers het woord. Lieftinck (Financiën) had het opnieuw over de kwestie van geldsanering. Hij legde vooral veel uit over het opnieuw beschikbaar komen van contant en giraal geld. Verder riep hij nogmaals op om vooral niet zwart te betalen: ‘Daarom, doet aan het koopen van zwart niet meer mee. De

³⁵ Commentaar nr. 13 dd. 8 september 1945. Commentaar nr. 15 dd. 24 september 1945. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 226. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 31 augustus 1945.

³⁶ De titel van de praatjes op vrijdagavond luiden vanaf dit moment Excellenties Op De Brug. Commentaar nr. 14 dd. 15 september 1945.

³⁷ Commentaar nr. 16 dd. 1 oktober 1945. Commentaar nr. 17 dd. 8 oktober 1945.

³⁸ Ibidem. Commentaar nr. 22 dd. 12 november 1945.

geldzuivering heeft den grondslag gelegd voor een terugkeer van het fatsoen in dit opzicht; bouwt, met dit nieuwe geld in handen, daarop nu allen voort!’ De andere minister die in de ether kwam deed dat als excellentie op de brug. Kleffens (Buitenlandse Zaken) was de radio niet vreemd en met dit gegeven ving hij dan ook aan. ‘In de oorlogsjaren heb ik van tijd tot tijd door de radio het woord tot U mogen richten. Wat ik bij die gelegenheid tot U wilde zeggen, bleek in Nederland bekend te worden. Ik gevoel er behoefte aan, degenen onder U te bedanken, die beluisterd en verspreid hebben, wat ik U toen wilde voorleggen, en mijn bewondering uit te spreken voor hun moed en toewijding. Ik heb (...) niet dikwijls het woord tot U gericht. (...) alleen, wanneer ik U werkelijk iets te zeggen had. Aan spreken terwille van het spreken, bestond toen minder dan ooit behoefte. (...) Nu is er opnieuw iets, waarover ik het woord tot U zou willen richten.’ Kleffens probeerde in zijn inleiding zowel de kijker dichtbij zich te krijgen, als het belang van zijn bericht te benadrukken. Hij sprak hierna, net als Brugmans in een eerdere radiotoespraak, over de Verenigde Naties. Die waren ook volgens hem anders dan de Volkenbond, want hij zei te begrijpen dat als de luisteraar hoorde dat het over die laatste ging, dacht: ‘dan draai ik de knop maar af.’ Hij noemde de VN ‘onvolmaakt’ vanwege het vetorecht van de machtigste landen, maar als het instituut goed gebruikt zou worden, zou het volgens hem de kans op oorlog verkleinen.³⁹

Het aansporende karakter van sommige toespraken is goed te illustreren met de toespraak van Schermerhorn op vrijdag 23 november, toen hij andermaal sprak in de rubriek Op De Brug. Zijn rede ging dit keer over de opsporing en berechting van oorlogsmisdadigers. Zoals vaker benadrukte hij het gezamenlijke karakter van zijn praatje. ‘Graag zou ik weer eens, samen met U, denken over den strijd om het bestaan van ons volk (...) dat ons daarbij de energie zal worden geschonken om tesamen dezen moeilijken weg te gaan.’ Later in zijn toespraak deed de premier een ‘dringend beroep’ op de bevolking om medewerking te verlenen aan de berechting van oorlogsmisdadigers, omdat een deel op Nederlandse grond berecht zou worden. Dit was een uitvloeisel van de afspraken die de geallieerden hadden gemaakt. Schermerhorn legde die afspraken uit en had het onder andere over wat er zou gebeuren in Neurenberg.⁴⁰

Een week later sprak minister Van Schaik (Verkeer en Energie) als excellentie op de brug. Het onderwerp was de binnenlandse kolenproductie. De minister was weinig positief. ‘Het is niet geheel toevallig, dat ik onder de laatsten van de Ministers behoor, die de brug beklimmen, om iets over hun werk mede te deelen.’ De reden was dat er nog maar weinig rooskleurige berichten waren te vertellen omtrent zijn beleidsterrein. De problemen met het verkeer hielden onverminderd aan. ‘Personenauto’s zijn er nu eenmaal niet en komen voorlopig ook niet in voldoende aantal aan.’ Ook met de kolenproductie ging het niet bijzonder goed, maar toch wel zo voorspoedig dat Van Schaik er ‘met een zekere voldoening’ over kon vertellen. Hij sprak met name over de cijfers van de productie, wat de doelstellingen waren en hoe de toekomst eruit zou zien. Daarnaast nam hij het op voor de mijnwerkers. ‘Er is veel kwaad gesproken over onze mijnwerkers, wat zij niet verdiend hebben.’ Hij legde uit dat het vooral lag aan het gebrek van materieel om mee te werken en niet zozeer aan het werkethos van de mijnwerkers zelf, hoewel zij volgens hem net als iedereen een ‘oorlogskater’ hadden. Dat sommige goederen op dat moment al voor mijnwerkers beschikbaar waren en nog niet voor de gewone burger, verdedigde hij door het belang van de

³⁹ Commentaar nr. 23 dd. 19 november 1945.

⁴⁰ Commentaar nr. 24 dd. 26 november 1945. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 23 november 1945.

kolenproductie en het welzijn van de mijnwerkers aan te halen. De toespraak van Van Schaik was met name informatief, maar hij droeg hier dus ook enkele argumenten aan ten faveure van het overheidsbeleid. Hoewel hij dit op een subtiele manier deed en vooral de menselijke kant van de mijnwerkers hierbij betrok, was zelfs het aandragen van dit soort argumenten iets wat de andere ministers nauwelijks deden.⁴¹

Halverwege december hield minister Ringers (Openbare Werken) een toespraak over de drooglegging van de Wieringermeer. Het was vooral een goednieuwsbericht en bevatte een uitleg over het proces van onderlopen en nu weer droogleggen. Een andere regeringsfunctionaris die in dezelfde week een toespraak hield was professor Brouwers, directeur-generaal van de Prijzen. Hij sprak met name over het tegengaan van de zwarte handel om inflatie te voorkomen. Hij riep het publiek op om hier aan bij te dragen door overtreders te rapporteren bij de autoriteiten. ‘Het is derhalve duidelijk, dat de strijd tegen de inflatie in de eerste plaats berust op, en slechts kan slagen door de volledige medewerking van het publiek.’ De optredens van beide bewindslieden zijn opnieuw exemplarisch wat betreft de doelstellingen van de toespraken: het informeren en aansporen van het publiek.⁴²

Minister Vos (Handel en Nijverheid) kwam diezelfde week op de brug en sprak over de organisatie van het bedrijfsleven. Hij legde vooral heel veel uit over het plan dat hij hier voor had gemaakt en bleef weg van het al te veel aanprijzen ervan. Wat betreft de invoering van de plannen sprak hij zijn hoop uit op een goede afloop maar probeerde hij de luisteraars niet op een dwingende toon te overtuigen. Hij probeerde juist te laten zien dat de regering open stond voor opbouwende kritiek. ‘Het voor-ontwerp van wet zal worden toegezonden aan zeer vele instanties, met het verzoek om hun oordeel kenbaar te maken. Het voorontwerp zal ook algemeen verkrijgbaar worden gesteld, zoodat èn belanghebbenden èn deskundigen van hun eigen zienswijze kunnen doen blijken. De in de adviezen en meeningen vervatte opbouwende kritiek zal dan worden verwerkt in een ontwerp van wet, dat aan den Staten-Generaal zal worden aangeboden. (...) Ik hoop op een rijke en vruchtbare discussie. (...) ik hoop, dat deze voorgestelde constructie steviger uit den strijd der meeningen te voorschijn komt, straks wordt aanvaard door de wetgevende instanties en dan tenslotte – wat het doel is – houdbaar blijkt in de praktijk...’ De toon van deze toespraak was veel meer die van samenwerking met alle betrokkenen dan het uitdragen van overheidsstandpunten. Dit zou ook te maken kunnen hebben met het complexe karakter van de wetgeving waarover hij sprak, waardoor hij veel moest uitleggen.⁴³

Het laatste praatje op de brug van 1945 was voor minister Lieftinck (Financiën). Hij sprak over de ‘slotacte van de geldsanering’. Hij legde met name veel uit over hoe dat proces in zijn werk was gegaan en kondigde aan dat per 1 januari van het nieuwe jaar ook het girale geld weer volledig beschikbaar zou komen. ‘Schenkt dus weer het volle vertrouwen aan onze gulden’, sprak hij. Op 28 december, de laatste vrijdag van het jaar, bleef de brug onbemand.⁴⁴ Rondom de jaarwisseling spraken ook nog gouverneur-generaal van Indië Van Mook en minister Logemann (Overzeese Gebiedsdelen) via de radio. Van Mook probeerde uit te leggen hoe de nijpende situatie in Nederlands-Indië zo had kunnen ontstaan. Logemann heette de

⁴¹ Commentaar nr. 25 dd. 3 december 1945.

⁴² Commentaar nr. 27 dd. 17 december 1945.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Commentaar meldde dat het praatje door omstandigheden niet door was gegaan. Wel was er nog een beschouwing over de radio omtrent de situatie in Indië, maar bij het afdrucken in Commentaar werd duidelijk vermeld dat deze toespraak geen officieel of officieus karakter had. Commentaar (extra uitgave) dd. 31 december 1945.

ongeveer vijftigduizend vanuit dit gebied gerepatriëerde Nederlanders welkom en probeerde vooral positief te klinken. Hij deed dit op donderdag 3 januari, op de plek van het ‘antwoordkwartiertje’ van de RVD, dat die week kwam te vervallen.⁴⁵

Schermerhorn ‘vergeet’ de RVD

Schermerhorns toespraak op de brug van 26 oktober bevatte enkele opmerkingen waaruit bleek dat hij de kritiek op de RVD op dat moment wellicht nog onderschatte. Het onderwerp van dit praatje was het Militair Gezag (MG), dat in het laatste oorlogsjaar en in de maanden na de bevrijding een grote rol had gespeeld. Ten tijde van deze toespraak was het proces om het MG af te bouwen en uiteindelijk geheel te liquideren in volle gang. Het MG had inmiddels nogal wat kritiek te verduren gekregen, met name vanwege het feit dat de ‘militairen’ hun functies zouden hebben gebruikt om de vele beperkingen op het gebied van bijvoorbeeld levensmiddelen en verkeer te omzeilen. Schermerhorn zei hierover dat hij een deel van de kritiek begreep, maar dat het MG ook veel goeds had gedaan voor het Nederlandse volk. Hij benadrukte dat ‘het M.G. niet beter en zeker niet slechter is, dan het Nederlandsche volk zelf.’ Tot slot sneed hij nog een gevoelig punt aan. Een andere beschuldiging aan het adres van het MG betrof het over de balk smijten van publiek geld. Dat de premier wist van dit hete hangijzer is terug te horen in zijn woordkeuze. ‘Tenslotte – ik durf dit woord nauwelijks in den mond nemen – de opheffing van het M.G. beteekent óók: bezuiniging. Ik bedoel hiermee geenszins, dat het M.G. het monopolie heeft van ongecontroleerde gelduitgaven. Was dat maar waar, want dan was door de opheffing van het M.G. de financieele toestand van Nederland plotseling verbeterd. (...) Daarom wijd ik tenslotte nog enkele woorden aan den volgenden stap op den weg naar een normaal openbaar leven (...) Het gaat immers om het wekken van het besef, dat elk onnoodig gelduitgeven uit de openbare kas een misdaad is tegenover ons volk. In den tijd, die achter ons ligt, en ook nog vandaag, wordt er aan vele kanten met geld gesmeten.’ Schermerhorn vervolgde door te zeggen dat de mensen waarschijnlijk wel zullen schrikken van de komende staatsbegroting, omdat de uitgaven van de overheid nog zo hoog waren. Maar wat hij hier niet noemde, hoewel het ondertussen wel speelde, was de kritiek op de uitdijende RVD en de hoge bedragen die daarmee gemoeid waren. In dat licht is zijn uitspraak over het misdadige karakter van onnodig geld uitgeven saillant of zelfs hypocriet te noemen. Dat zal het in ieder geval zeker zijn geweest in de ogen van de tegenstanders van het voorlichtingsbeleid. De minister-president wist toen nog niet hoezeer de kritiek over die uitgaven op zijn bordje zouden komen in het Kamerdebat van drie maanden later.⁴⁶

Schermerhorn en Van der Leeuw: dromen over vernieuwing

Een minister die wel zijn persoonlijke ideeën op de radio uitte, was Gerard van der Leeuw (Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen). De RVD drukte zijn toespraak van vrijdag 7 december af in Commentaar onder de titel ‘De toekomst van de Nederlandsche beschaving’. Het valt op dat Van der Leeuw uitgebreid vertelde over zijn visie op de Nederlandse identiteit. Die visie viel samen met die van de NVB, de groep van vernieuwers waar hij toe behoorde.

⁴⁵ Commentaar (extra uitgave) dd. 31 december 1945.

⁴⁶ Commentaar nr. 20 dd. 29 oktober 1945. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 26 oktober 1945.

Daarmee kreeg deze radiotoespraak een politiek tintje. Hij sprak zich in feite uit tegen verregaande verzuiling en voor nationale eenheid. ‘Wij lopen echter een ander gevaar, dit: dat de verdeeldheid van inzicht betreffende de diepste vraagstukken van leven en dood, van God en wereld, welke ons volk kenmerkt en zeker als zoodanig niet ontsiert, ons ertoe brengt ons nationaal besef als memoriepost uit te trekken.’ (...) De tijd van het verzet heeft alle nationale krachten in ons volk gemobiliseerd (...) Wij kunnen den Duitschers nooit genoeg dankbaar zijn, dat zij ons na jaren, waarin het soms leek of er niet één, maar drie of vier Nederlandsche volken waren, het fiere besef hebben hergeven van datgene, waarin wij allen één zijn, den trots Nederlander te zijn en te blijven. Maar de bevrijding heeft ook de oude verdeeldheid al spoedig weer los gemaakt (...) Maar in het vanzelfsprekend vinden van het nationaal besef, ligt een zeer groot gevaar voor de toekomst van onze Nederlandsche beschaving.’ Van der Leeuw beschreef het Nederlandschap vervolgens als een taak waar de bevolking haar best voor moet doen om die te onderhouden. De nationale eenheidsgedachte, die in plaats moest van het verzuilde stelsel, vormde een speerpunt van de NVB en de minister verdedigde die hier.⁴⁷

Een ander opvallend gedeelte van de toespraak was dat over het volksdansen. Van der Leeuw sprak over de Nederlandse jeugd en vertelde dat hij in Londen bij een sessie volksdansen aanwezig was geweest. ‘Het is nu niet bepaald een bewijs van den bloei onzer beschaving, dat men in een Drentsch of Noord-Hollandsch dorp jazzt en swingt, juist zooals men het overal in de wereld doet, zonder iets eigens of iets verheffends. Hier ligt voor de jeugdbeweging een groote taak (...) Maar de overheid kan ook daarbij een reguleerende en vergemakkeliijkende taak vervullen. Wanneer de volksdansen in jeugdbeweging en op scholen alom werden onderwezen, zou de volksopvoeding een stuk verder zijn. Hetzelfde geldt van het volkslied.’ Aan de ene kant lag deze passage in lijn met Van der Leeuws streven naar nationale eenheid. Anderzijds vertolkte het ook een stukje overheidspropaganda via de radio, omdat de minister zijn eigen mening en zijn gewenste beleid hieromtrent aanprijst. Dat Van der Leeuw zijn idealen duidelijker voor het voetlicht bracht dan de andere ministers, is te verklaren uit het feit dat hij net als Schermerhorn een fanatiek aanhanger was van de doorbraakgedachte. Hij was theoloog maar fel gekant tegen verzuiling. Hij was bijvoorbeeld geen voorstander van partijvorming op christelijke grondslag. Al heel snel na de bevrijding sloot hij zich aan bij de NVB. Schermerhorn had hij leren kennen tijdens de oorlog, toen ze beiden in dezelfde ‘ondergrondse’ commissie zaten. In zijn periode als minister maakte hij zich hard voor een nationale omroep, die de traditionele omroepverenigingen moest vervangen. Schermerhorn was overigens zo geëngageerd op dit gebied dat hij zich ook vrij openbaar met deze zaak bemoeide. Hierdoor maakte hij zich niet populair bij de omroepverenigingen.⁴⁸

De idealen van de premier zelf werden het beste duidelijk in zijn radiotoespraken rondom de jaarwisseling. In enkele dagen tijd sprak hij viermaal tot de bevolking. Op zaterdagavond 29 december informeerde hij de Nederlanders over de besprekingen te Londen omtrent de situatie in Indië. Hij legde uit wat daar gebeurd was en citeerde een gezamenlijke verklaring van Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Op oudjaarsdag hield hij een toespraak tot de bevolking in Nederland, en eentje tot de ‘rijksgenooten in oost en west en op zee’ via wereldomroep PJC. Op nieuwjaarsdag sprak hij tot mensen ‘uit de provincie’. In de laatste

⁴⁷ Commentaar nr. 26 dd. 10 december 1945.

⁴⁸ Ibidem. Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 529. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 208-209. Wijfjes, *Hallo hier Hilversum*, 54.

drie toespraken kwamen de overtuigingen van de minister-president hier en daar duidelijk naar voren. Hij sprak veel over ‘wij’ en ‘ons’, zoals men dat van hem inmiddels gewend was. In een passage liet hij zowel de doorbraakgedachte als het christendom naar voren komen, twee zaken waar hij overtuigd in geloofde. ‘Honderden mensen, uit alle kringen van het volk hebben, los van de werkelijkheid van dat oogenblik, zich bezonnen op de plaats waar zij staan, zich lavend aan de diepste bronnen van de menselijke ziel. Veel is er gedroomd in die jaren van een wereld, die anders en beter zou zijn dan de hel, waarin men leefde, ook beter dan ons volksbestaan van vóór den oorlog. Ook hij, die tot U spreekt, heeft tot deze bevoorrechte dromers behoord, die heeft ervaren, dat God de kracht tot de daad schenkt aan hen, wier droom zijn oorsprong vindt in de verontrusting over deze wereld, zooals de Heer van Leven en Dood deze in de sombere jaren die achter ons liggen, ons in het hart heeft gebrand. Een mensch die gelooft, ontvangt kracht naar kruis.’ Het creëren van een gezamenlijk gevoel is in deze toespraak onmiskenbaar.⁴⁹

Uit de afsluiting van deze radiorede blijkt opnieuw hoe diepgelovig Schermerhorn was. Hij spoorde de bevolking aan om de schouders eronder te zetten en te vertrouwen in God. Aan de ‘eenvoudige mensen, uit Limburg en Zeeland o.a.’, die eerder via de radio over hun leefomstandigheden spraken, antwoordde de premier: ‘Laten wij in het thans beginnende jaar een stevige stoot geven aan ons Vaderland, dat weer omhoog moet in de vaart der volkeren.’ Hij sprak over een ‘jaarwisseling van wilskracht’. In zijn toespraak aan de Nederlanders die zich niet in het land bevonden, had Schermerhorn eveneens een boodschap die ging over de schouders eronder zetten, vertrouwen in God en uiteraard het verwerken grote verliezen. Opvallend is verder hetgeen hij hier zei wat betreft een betere wereld na de oorlog: ‘Ook hij, die nu tot U spreekt, heeft tot deze dromers behoord en nog altijd, ondanks alles, gelooft hij in de waarheid van dezen droom, al is het ook op een minder oppervlakkige wijze, dan misschien eens het geval was.’ Hieruit valt op te maken dat Schermerhorn door zijn minister-presidentschap wat meer met de voeten op de aarde stond en wat minder idealistisch was geworden. Wellicht ook door de aangezwollen kritiek op bijvoorbeeld de RVD, een van de organen die de doorbraakgedachte van de NVB’ers vorm had moeten geven.⁵⁰

Brugmans: patriot van een land dat niet bestond

De toespraken van de Patriot, ofwel Brugmans, waren heel anders dan die van Schermerhorn en zijn ministers. Een behoorlijk aantal van zijn optredens kunnen dit weergeven. Zoals een toespraak half september 1945, waarin Brugmans zich een stuk minder formeel tot zijn luisteraars richtte dan de ministers deden. Toen hij enkele historische feiten aanhaalde in het licht van de herinvoering van de doodstraf zei hij: ‘Nu zult U zeggen: “man, waar praat je over”, en dan begrijp ik dat best.’ Even later ging het over een specifieke rechtzaak tegen een vermeende collaborateur. Brugmans nam hier de scheiding tussen de rechterlijke en bestuurlijke macht niet in acht. ‘Ik weet niet, of deze advocaat gemeend heeft in den geest van de Regeering te handelen. In dat geval herhaal ik hem, dat hier *recht* moet worden gedaan (...) onafhankelijk van (...) wat een Regeering misschien wil. Doch daarnaast: wannéér men zich dan laat leiden door de overtuiging van de verantwoordelijke mensen in dit opzicht (en dat

⁴⁹ Commentaar nr. 30 dd. 7 januari 1946.

⁵⁰ Ibidem. Bank, *Nederlandse Volksbeweging*, 224-225. Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 529. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 217. Wijfjes, *Hallo hier Hilversum*, 52-53.

moet men hier wel eenigermate), laat men dan weten, dat deze advocaat naar *onze* meening een ongeoorloofde lichtvaardigheid aan den dag legt.' Verderop had de Patriot ook nog raad voor een krant, die hij niet bij naam noemde. Nog steeds in het licht van de berechting van oorlogsmisdadigers ging het over een aantal SS'ers die bij het mijnruimen ontsnapt waren. 'Eén van de bladen publiceerde nu een bericht hierover, onder den titel: „Als kleine N.S.B.-ers vrijkomen”. Mag ik in allen gemoede vragen, of men zulke berichtgeving niet nalaten kan? (...) Wanneer men over vrijlating spreekt, zijn S.S.-soldaten natuurlijk *nooit* in het geding. De krant in kwestie weet dat trouwens óók wel (...) Vriendelijk verzoek dus, en goede raad: laten we elkaar over deze taak niet noodeloos op de kast jagen. De aangelegenheid is ernstig genoeg.'⁵¹

De directere toon en het spreken als de 'gewone man' is onmiskenbaar in de toespraak van Brugmans. Zijn woorden steken af tegen bijvoorbeeld die van minister Kolfschoten (Justitie), die op vrijdag 19 oktober sprak voor de rubriek Excellenties Op De Brug. Hij sprak eveneens over de berechting van politieke gevangenen. Net als Schermerhorn probeerde Kolfschoten meteen de verbinding met de luisteraars aan te gaan. 'Bij herhaling is mij de vraag gesteld: waarom komt de Minister van Justitie ook niet eens over de brug? Het antwoord, dat juist de positie van dezen Minister zekere reserves oplegt, zal worden begrepen door allen, die beseffen door welke teere problemen en moeilijkheden deze bewindsman is ingesloten. Hij staat en werkt op zijn eigen brug: de brug der zuchten, die het paleis van de vrijheid verbindt met den kerker, bestemd voor hen, die deze vrijheid verspeelden! Het gaat in ons lieve land nog niet goed met justitie...' De minister sprak verder over de rol van advocaten bij het verdedigen van landverraders. Waar Brugmans de werkwijze van een advocaat in twijfel trok, stond Kolfschoten pal voor deze beroepsgroep. 'Mij is gebleken, dat er onder het publiek ergernis is ontstaan over het feit, dat er in de processen tegen zware landverraders advocaten zijn opgetreden, die de verdediging dezer lieden op zich namen. Te goeder naam en faam bekend staande advocaten zouden hierover zelfs lastig gevallen zijn. Deze ergernis moet dan berusten op de opvatting, dat dezen zware landverraders geen enkel recht, dus ook geen recht op verdediging meer toekomt. Zij stelden zich buiten de rechtsgemeenschap. Maar, zoo mag men vragen, waarom berecht men ze dan? (...) Dit stelsel is de Nederlandsche rechtszeden waardig en waarborgt, dat zelfs ten opzichte van deze lieden recht geschiedt. Dat advocaten daartoe steun verlenen, is hun waarlijk niet aantrekkelijke beroeps*plicht*. Dat zij op dit delicate terrein de uiterste voorzichtigheid moeten betrachten, spreekt vanzelf. Hun gedragslijn behoort te worden bepaald door den regel, dat zij het recht, en niets dan het recht hebben te dienen.' Ook verderop in zijn toespraak waarschuwde de minister voor al te veel hartstocht in de stigmatisering jegens politieke gevangenen. Zijn toon is vooral heel verantwoordelijk en niet politiek gemotiveerd. Een wereld van verschil met Brugmans. Zo bezien is het niet vreemd dat met name Brugmans onderwerp van kritiek was in de pers en in het parlement.⁵²

Een week later kwam de Patriot opnieuw voor de microfoon. Hoewel het bekend was dat Brugmans deze toespraken gaf, noemde men zijn naam niet, noch staat deze afgedrukt bij de artikelen in Commentaar. Hij praatte over verschillende actuele zaken die speelden en daar kwam het vertrouwen in de overheid voorbij: 'de Nederlander is altijd geneigd om goede berichten te wantrouwen als ze van de Overheid komen; liever gelooft hij losse geruchten, die in omloop worden gebracht door ik weet niet wie.' Ook haalde hij opnieuw iets aan wat door

⁵¹ Commentaar nr. 14 dd. 15 september 1945.

⁵² Ibidem.

de geschreven pers was gezegd, ditmaal in het licht van de geldzuivering. ‘Nu weet ik wel, dat hiertegen van allerlei kanten bezwaar kan rijzen. Een liberaal Haagsch dagblad toont zich b.v. bevreesd, dat we op die manier terecht komen bij een overmatige staatsbevoogding inzake ons spaargeld. Ja, men kan er natuurlijk over twisten wat nu „overmatig” is en wat niet. Maar wij dienen toch wel duidelijk uit te spreken, dat de Regeering op het standpunt staat, dat de nationale *nood*-toestand eenige leiding vereischt bij de besteding van ons geld.’⁵³

Twee weken daarna begon hij zijn toespraak over Indië, maar vanwege de schaarse informatie die daarover beschikbaar was, schakelde hij snel over op een ander onderwerp. Hij sprak over de ‘alledaagse moeilijkheden’ waarmee de regering te maken had. ‘Het is misschien wel goed, dat U weet, in welke omstandigheden er gewerkt wordt. (...) Ik doe dat niet om „clementie te bepleiten”. Ik doe dat zelfs niet om U in de gelegenheid te stellen billijker te oordeelen over hetgeen wel en niet gebeurt. (...) Technische moeilijkheden. Transport, telefoon, huisvesting... U vindt het misschien kinderachtig, dat ik over die dingen praat, en inderdaad, erg verheven zijn ze niet...’ Vervolgens gaf hij enkele voorbeelden, waarbij hij zich op een populaire toon tot de luisteraars bleef richten. ‘Nog steeds kan men niet zeggen, dat alle departementen al hun mensen in den Haag hebben samengebracht. Misschien zegt U daarop: „dat hebben die Hagensers dus weer in het bekende sloome tempo aangepakt.” Pardon! Hebt U er wel aan gedacht, dat den Haag een zwaar beschadigde stad is...’⁵⁴

Daarna sprak Brugmans over het regeren zonder parlement. Dat was een gevoelig onderwerp. ‘Het feit ligt er, dat we momenteel nog geen volksvertegenwoordiging bezitten. Men mag dat betreuren, en niemand betreurt het meer dan de Regeering zelf. Men kan aandringen op snelle verkiezingen en de Regeering krijgt elken dag nieuwe argumenten om zoo gauw mogelijk tot politieke klaarheid te komen. Maar op dit oogenblik zijn wij nog niet zoover... en toch moet er worden geregeerd. (...) men vraagt juist om een duidelijk beleid (...) Dat is dus het tweede complex moeilijkheden, luisteraars. Wanneer deze Regeering iets krachtig aanpakt, dan spreekt terstond het democratische geweten en zegt: „Mág je dat wel, zoo zonder Parlement?” En... ontgáát men de groote problemen, dan verwijt men zich zelf gebrek aan durf. (...) Zoo is de democratische gezindheid hier vaak de vijandin van een natuurlijke voortvarendheid. Twee deugden met elkaar in tegenstrijd. Ook dat belemmert de ontplooiing van een duidelijke politiek.’ Wat Brugmans hier zei en hoe hij dat zei, spreekt eigenlijk voor zichzelf. Hij verdedigde het regeringsbeleid vrij fel, terwijl hij eigenlijk niet in de positie was om dat te mogen doen. De toon van spreken past ook moeilijk bij een regeringsfunctionaris.⁵⁵

Verder vertelde hij over misverstanden die heersten wat betreft het regeringsbeleid. Het gevoel dat Brugmans hier de pers op een betuttelende manier toesprak, is moeilijk te onderdrukken bij het horen van de volgende woorden. ‘...velen zijn vandaag direct bereid met dichte oogen het slechtste te gelooven. Wanneer ik de sfeer van nu wil kenschetsen met een enkel woord, dan zeg ik: wij leven in het tijdvak van de misverstanden. Hebt U wel eens opgemerkt, hoeveel verbeteringen en rechtzettingen er tegenwoordig in de pers verschijnen? Waaraan ligt zoiets? Ik geloof niet aan de kwaadwilligheid van iemand. Maar wèl aan het gebrek aan bezonkenheid bij velen. Een minister houdt ergens een rede, en kondigt een bepaalden maatregel aan; onmiddellijk komt hier een bericht uit voort, dat (volkomen te

⁵³ Commentaar nr. 15 dd. 24 september 1945.

⁵⁴ Commentaar nr. 17 dd. 8 oktober 1945.

⁵⁵ Ibidem.

goeder trouw) een bijzonder, een eenzijdig, een sensationeel licht op de zaak werpt. Den volgenden dag verschijnt dan het démenti, de ontkenning; zóó is het niet bedoeld geweest. Maar hoevelen zijn er dan niet onder ons, die denken, dat deze bewindsman blijkbaar bakzeil heeft gehaald?.... Onlangs was een uiting van den Minister-President in een groot dagblad terechtgekomen, met een zeer alarmeerenden titel, die terecht overal opspraak verwekte. De zaak werd bijgelegd, en de betrokken hoofdredacteur schreef een volkomen correct briefje, waarin hij zijn verontschuldiging aanbood. Deze zaak was dus geheel in orde, de stukken bewijzen het, maar toch hebben velen Uwer het gevoel gehad, dat er in het beleid iets rammelde.⁵⁶

Brugmans' punt was hier dat de regering het niet zo slecht voorheeft als soms verteld werd door de pers. Dat is op zich al een pikant punt. Maar vooral het feit dat hij het deed voorkomen alsof een krant iets fout heeft gedaan door communicatie van de overheid op een bepaalde manier te interpreteren, komt wel heel erg in de buurt van overheidscontrole over de vrije pers. Hij linkte de interpretatie van de pers vervolgens aan het voorlichtingsbeleid van de overheid en stak zijn stellige overtuiging daarbij niet onder stoelen of banken. 'Luisteraars, we zijn elkaar ontwend. We zijn de goede omgangsvormen ontwend. We zijn de ware beteekenis van de woorden ontwend. We hebben allen iets achterdochtigs gekregen, en zijn gauw bereid, elkaar iets ergs in de schoenen te schuiven, of een eenvoudig woord uit te leggen als iets reusachtig opzienbarends. (...) Ik herhaal: wie vandaag aan den weg timmert, die werkt in een sfeer van misverstanden aan den loopenden band. Dat geldt vooral voor een Regeering, die (wat men haar ook verwijten moge) in elk geval openhartig wil zijn. Een Regeering, die niet alleen tot het volk zegt, wat ze gedáán heeft, maar ook wat ze overwéégt te doen, en door welke beweegredenen ze wordt geleid. Ik weet wel, dat vele menschen dat onprettig vinden. Ze houden er niet van in het vertrouwen te worden genomen, want dan dragen ze zelf een stukje verantwoordelijkheid mee. Ze hebben eigenlijk liever een Regeering, die ze stelt voor het voldongen feit en wier zorgen ze niet hoeven te deelen. Maar ook dat is een verschijnsel van vermoeden, en een gevaar voor onze herrijzende democratie. Wij capituleeren daarvoor dan ook niet. We zullen voortgaan, met U telkens op de hoogte te brengen, de kaarten voor U neer te leggen, en U in contact te houden met het Regeeringsbeleid, op gevaar af van te worden miverstaan. Openhartigheid kan soms bezwaren hebben, maar geheimzinnigheid werkt in een tijd als dezen volkomen catastrofaal.'⁵⁷

In dit fragment komt heel duidelijk naar voren dat Brugmans een groot voorstander was van een brede RVD, zoals hij die samen met Schermerhorn had opgebouwd. Hij liet dan ook merken dat de regering niet zomaar van dat pad was af te brengen. Het argument dat mensen zelf verantwoordelijkheid zouden meedragen als zij in vertrouwen worden genomen, klopt overigens ook niet helemaal. Immers, de mensen hebben de regering gekozen en daarmee de ministers verantwoordelijkheid voor het beleid gegeven. Een week later sprak Schermerhorn op vrijdag op de brug. De toespraak kreeg de titel: 'De Regeering volgt haar weg'. Hoewel het fragment waarin hij die woorden sprak niet over het voorlichtingsbeleid ging, is het wel toevallig dat de toespraak zo heet. Het is aan te nemen dat de premier op dat moment nog steeds achter Brugmans stond en van zin was om het voorlichtingsbeleid door te zetten.⁵⁸

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem. Commentaar nr. 18 dd. 15 oktober 1945. NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 204: radiotoespraak W. Schermerhorn, 12 oktober 1945.

De volgende radiotoespraak van de Patriot ging uitgebreider in op de situatie in Nederlands-Indië. De redenering die hij volgde aan het begin van zijn toespraak was meteen een opvallende en ging als volgt. ‘Woensdagmiddag heeft de Tweede Kamer (...) een begin gemaakt met de beraadslaging over Indonesië, naar aanleiding der Regeeringsverklaring van Dinsdag. Deze discussie is nog gaande (...) en dus kan het nooit de bedoeling zijn ons hier, van deze plaats, daarin te mengen. Het zou uit den aard der zaak verkeerd zijn, wanneer ik het speciale Regeeringsstandpunt polemisch verdedigde. Maar toch geloof ik, dat het geen misbruik is van bevoegdheden, wanneer ik thans tracht, U een zoo duidelijk mogelijk beeld te geven van de groote dingen, die hier op het spel staan, van de principieele *keuze* waarvoor Nederland zich gesteld ziet (...) Dit is geen zaak alleen van ministers en parlementsleden, van journalisten en sprekers op vergaderingen, van deskundigen en direct-betrokkenen, van menschen die zich op de een of andere manier „interesseeren voor politiek”, zoals dat heet. Neen, hier staat de toekomst van het Koninkrijk zélf op het spel, en dat moet U weten, U in uw huiskamer...’⁵⁹

Brugmans gebruikte hier, al dan niet bewust, het stijlfiguur praeteritio: hij zei zich niet te willen mengen in de discussie, maar deed dat vervolgens toch wel. Ongetwijfeld vanuit de bedoeling om dingen uit te leggen en transparant te zijn naar het volk. Maar wat hij daarna vertelde ligt wel heel erg in lijn met het regeringsstandpunt. Argumenten tegen dat standpunt ontkrachtte hij in deze toespraak. Zo stelde hij tegenover het argument van een ‘ereschuld’ van Nederland aan de Indonesiërs, dat Nederlanders ook heel veel goeds voor het land hebben gedaan. Een ander fragment: ‘Te meenen, dat die ontwikkeling thans voltooid is, acht de Regeering een dwaasheid.’ Over het argument dat de Indonesiërs zelf de koers van het beleid voor het land zouden moeten gaan bepalen zei hij: ‘Die redeneering wordt gehoord. De Regeering verwerpt haar. De Regeering meent, dat de economische en technische belangengemeenschap óók politiek moet worden wáár gemaakt.’ En tegen het einde van de toespraak: ‘Zoo staat de Regeering er voor. Dat zal velen te vèr gaan. Anderen zullen zeggen, dat het te weinig is. De discussie is open. Maar men beschuldige het Kabinet inmiddels niet van bedoelingen, die het principieel niet heeft.’⁶⁰

De discussie was weliswaar open, maar Brugmans probeerde deze wel degelijk te beïnvloeden. Omdat hij aan het begin zei dit niet te willen, heeft het er de schijn van dat hij zich verloor in zijn eigen fanatisme. Aan de andere kant is het aannemelijk dat de rede van tevoren is opgeschreven en voorgelezen. In dat geval zal zijn betoog niet geïmproviseerd zijn geweest. Het lijkt erop dat Brugmans niet helemaal meer in contact was met de werkelijkheid. Hij speelde de rol van patriot voor een land, dat helemaal niet op dezelfde manier dacht als hij. Hij had wellicht voor ogen dat hij via de radio de bevolking kon beïnvloeden, zonder dat de pers of het parlement daar iets over te zeggen hadden. Met een pers zonder papier en een nog niet herenigd parlement leek dat daadwerkelijk eventjes zo te zijn, maar eigenlijk was het een werkelijkheid die nooit heeft bestaan.

Directeur Wansink laat van zich horen

De Patriot sprak een week later, in de laatste week van oktober, op een redelijk positieve toon. Hij had het over de problemen op Java, de moeilijkheden met de loon-prijspolitiek en de distributie van kolen. Hij lichtte verder vooral hoopvolle punten uit, betreffende de

⁵⁹ Commentaar nr. 19 dd. 22 oktober 1945.

⁶⁰ Ibidem.

drooglegging van het overstroomde eiland Walcheren en de berechting van politieke gevangenen. Ditmaal waren er minder verwijzingen naar de pers of naar actuele politiek. Er was slechts een passage waar Brugmans over de pers sprak en waar hij toch weer zijn eigen mening liet doorschemeren. Het ging over de executie van een politieke gevangene. ‘Een Nederlandsch dagblad heeft van dit geval een realistisch verslag gegeven, met de beschrijving van de doodkist erbij. Helaas, ik kan daar niet zoo erg bij likkebaarden, en voel me meer verwant met het radicale Engelsche blad, de *Manchester Guardian* die uitsprak, dat deze heele weerzinwekkende gang van zaken toch slecht smaakte, wrang en wee op de tong, tegelijkertijd.’ Het kan toevallig zijn dat deze toespraak iets minder bemoeizuchtig klonk dan eerdere uitzendingen. Echter kan het ook zo zijn dat de kritiek over de RVD inmiddels duidelijk was binnengekomen bij de betrokkenen en dat Brugmans daarom zijn toon wat matigde.⁶¹

Een argument hiervoor is dat enkele dagen later de directeur van de RVD, Piet Wansink, in de ether kwam. Wansink was van huis uit journalist en was ook actief in de NVB. Hij had de technische en organisatorische leiding, terwijl Brugmans als regeringscommissaris de algemene leiding had. Het verschil met de regeringscommissaris was ook dat het politieke lot van Brugmans verbonden was aan dat van Schermerhorn. De voordracht van Wansink kwam in Commentaar van 5 november terecht onder de titel ‘Wat wil de RVD?’ en het had er alle schijn van dat Wansink met zijn toespraak de aanzwellende kritiek wilde pareren. De directeur sloeg in eerste instantie een toon aan die leek op die van de minister-president, gericht op een wij-gevoel. Bovendien probeerde hij de vrij serieuze aanleiding voor zijn toespraak op een positieve en zachtaardige toon te brengen. ‘Het verheugt mij bijzonder, dat ik eens met u kan praten over iets, waar u allen veel belang bij heeft, meer misschien, dan u op dit oogenblik nog denkt; nl. over hetgeen de Regeeringsvoorlichtingsdienst wil en hoe hij eruit zal zien. „Natuurlijk heb ik daar belang bij”, hoor ik u zeggen (...) Ziet u, daar hebben we elkaar al gevonden (...) Daarom juist wil ik eens met u praten. Maar niet daarom alleen. Want het gaat hier niet alleen om de dubbeltjes.’ De toon is erg vriendelijk, en het valt op dat Wansink over dubbeltjes praat, waar het enkele maanden later in het parlement over honderdduizenden guldens ging, toen de in vele ogen overdreven begrotingen van de RVD en buitendienst Oog en Oor aan bod kwamen.⁶²

Na deze passage kwam Wansink tot de aanleiding van zijn toespraak. Hij probeerde de zaak zelfs met enigszins ironische humor wat lichter te maken. De toon van volgende passage is iconisch voor de manier waarop deze regering tot de Nederlanders sprak over de radio. ‘Ik geloof niet, dat u het woord „Regeeringsvoorlichtingsdienst” vanavond voor het eerst hoort. Er is den laatsten tijd in allerlei dag- en weekbladen nogal eens over den R.V.D. geschreven, er wordt nogal eens over hem gepraat. In allerlei beschouwingen en berichten speelt de Regeeringsvoorlichtingsdienst meermalen den rol van den man, die de klappen krijgt. Dat vind ik heelemaal niet zoo erg, als u misschien geneigd bent, te denken. Ten eerste ben ik tijdens mijn gevangenschap in Duitschland een beetje vertrouwd geraakt met klappen-krijgen en heb tot mijn genoegen vastgesteld, dat je er niet zoo gauw aan dood gaat; in de tweede plaats ben ik den verschillenden schrijvers en woordvoerders erkentelijk voor het feit, dat ik nu vanavond tot u niet over iets onbekends behoef te spreken, maar dat u waarschijnlijk, zoodra u het woord „Regeeringsvoorlichtingsdienst” vernam, gezegd hebt: dat is dat geval, waar ze den laatsten tijd het zoo druk over hebben; dat wil ik nu wel eens hooren. „Alle goede

⁶¹ Commentaar nr. 20 dd. 29 oktober 1945.

⁶² Commentaar nr. 21 dd. 5 november 1945. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 56, 57, 64.

dingen komen in drieën” (...) Zoo is het ook met den R.V.D., geloof ik. (...) als iemand met een nieuw denkbeeld komt (...) eerst probeert men het geval dood te zwijgen; wat later zegt men: de man, die dat uitgevonden heeft, is stapelgek; het derde stadium is, dat iedereen beweert, „dat heb ik zelf ook altijd al gedacht”. Welnu, de voorspoedige wijze, waarop de reacties op de verschijning van den R.V.D. van het eerste in het tweede stadium zijn overgegaan, wettigt voor mij de verwachting, dat wij de derde phase binnen zeer afzienbaren tijd zullen hebben bereikt!’⁶³

De manier van spreken van Wansink is zo typerend voor het kabinet, omdat die hier eigenlijk tussen die van Schermerhorn en Brugmans in zat. Het proberen te praten als de ‘gewone man’, die ook humor gebruikt. Het proberen naast de luisteraar te staan in plaats van erboven. Het lijkt erop alsof de sprekers het liefste hadden gewild dat de luisteraar direct zijn reactie via de radio terug had kunnen zeggen, om zo het gesprek aan te gaan. En ten derde, wat eveneens in de volgende alinea zal blijken, het vasthouden aan de vernieuwing, zoals de NVB’ers die graag wilden, met minder verzuiling en meer nationale eenheid.⁶⁴

De toespraak van Wansink ging verder en na de vriendelijke toon en de grapjes volgde de echte boodschap. Het werd duidelijk dat hij goed op de hoogte was van alle kritiek, maar ook dat hij niet van zins was om erg toegeeflijk te zijn in zijn repliek. ‘Laten we nu eens even samen bekijken, welke leelijke dingen men van dien R.V.D. zoo al beweert. „De Regeeringsvoorlichtingsdienst gaat aan de pers voorschrijven, wat ze wel of niet mag zeggen; hij is de voortzetting van de firma Goebbels en Janke”, jammert de een. „De Regeeringsvoorlichtingsdienst gaat een heirleger van agenten over het land uitzaaien, die zich „oogen en ooren der Regeering” noemen, maar die bovendien den burger wel eens eventjes op den mouw zullen spelden, hoe hij over het overheidsbeleid heeft te denken”, zegt nummer twee, die ons in de schoenen schuift, dat wij er ons werk van gaan maken, recht te praten, wat feitelijk krom is. „De Regeeringsvoorlichtingsdienst is een ding, dat volslagen overbodig is, zoodra het parlement en de pers weer normaal kunnen werken”, weet een derde te vertellen. En na elke strofe van den klaagzang valt dan steeds het koor met volle bezetting in: „De Regeeringsvoorlichtingsdienst gaat schatten kosten.” Een paar listigaards wisten u zelfs al te vertellen, dat die R.V.D. begonnen is met een begrooting van maar eventjes f 2.000.000.–!’⁶⁵

Geen dubbeltjes meer dus en ook niet zo veel lichtzinnigheid jegens de critici. Bovendien was Wansink niet van plan om aan hen veel toe te geven. ‘Wat blijft hier nu van over? Ik geloof: niets.’ Over de kosten van de RVD zei hij dat die weliswaar hoog waren, maar zeker geen twee miljoen en dat men waar kreeg voor zijn geld. Wat betreft de houding tegenover de pers zei hij dat de dienst de pers juist hielp. Bijvoorbeeld door ministers het land in te sturen en zodat de provinciale pers ‘haar inlichtingen uit de eerste hand kon ontvangen’. Buitenlandse journalisten kregen hulp en onderdak van de voorlichtingsdienst zodat ze goed hun werk konden doen en daarnaast won de dienst voorlichtingen in uit het buitenland zodat de kabinetsleden snel van actuele zaken op de hoogte waren, bijvoorbeeld wat betreft Indië. Oog en Oor ‘staat ver genoeg van het ambtelijk apparaat om niet in vooroordelen gevangen te raken’, zei hij op de kritiek op de buitendienst. ‘Zoo is er nog véél meer, dat u niet ziet, (...) maar dat niettemin dringend belangrijk werk is, dat door den R.V.D. wordt gedaan.’ Wansink verdedigde hier zijn voorlichtingsdienst, wat op zich zijn goed recht was. Maar het is de vraag

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem. De kranten Het Binnenhof en De Stem hadden dit bedrag in oktober gepubliceerd. Wansink schreef ook beide hoofdredacteuren aan, met de boodschap dat hun bewering een verzinsel was. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 63.

of het tactisch was om dat via de nationale radio te doen, omdat juist het feit dat er zoveel gezegd werd via de radio onderdeel was van de kritiek. De begroting van de RVD, inclusief die van Oog en Oor, bleek uiteindelijk overigens neer te komen op 1,3 miljoen gulden.⁶⁶

Hierna kwam het gedeelte waar Wansink het had over wat de RVD nu eigenlijk wilde, zoals de titel van de afgedrukte rede later ook aangaf. Het standpunt van de NVB en dus ook van Schermerhorn en Brugmans klonk hier opnieuw duidelijk in door. Men wilde wederzijds contact leggen met de bevolking. 'De Regeering wil volstrekt niet beproeven, door middel van den R.V.D. invloed uit te oefenen op de wijze, waarop haar beleid door het volk wordt ontvangen;' Geen propaganda dus, volgens de directeur. 'Dat een goed werkende pers en een normaal functionerend parlement hierbij een zeer belangrijke taak hebben, ontkent niemand, en de oprichting van den R.V.D. beteekent dan ook zeer beslist niet, dat iemand deze taak zou willen besnoeien. De Regeering is echter van meening, dat dit toch niet geheel voldoende is. (...) en zij gevoelt daarom de behoefte, rechtstreeks met u in contact te komen. Het is niet voor niets, dat er zoo dikwijls een minister voor de microfoon komt, om u iets te vertellen over een onderwerp, dat onder zijn beleid valt.'

Samenvattend was de regering op de hoogte van alle kritiek, maar verwierp zij die. De vernieuwers hielden vast aan hun eigen denkbeelden, waaronder het creëren van gemeenschapsgevoel en nationale saamhorigheid, waar Wansink het ook nog over had. Daar lieten zij zich niet makkelijk vanaf brengen. Ze dachten klaarblijkelijk het dusverre bij het juiste eind te hebben, dat de bevolking daar met dit soort argumenten in redevoeringen van doordrongen kon worden. Zo bezien is het geen wonder dat Schermerhorn voor een totale verrassing kwam te staan toen hij in het kamerdebat aan het begin van het nieuwe jaar werd overladen met kritiek.⁶⁷

Brugmans weet van geen ophouden

In dezelfde week dat Wansink in de ether kwam, hield ook de Patriot een radiotoespraak, maar dit keer liet hij de moeilijkheden rondom de RVD geheel aan zich voorbijgaan. Hij sprak over het ontstaan van de Verenigde Naties. Een instituut dat volgens hem beter was dan zijn voorganger, de Volkenbond, omdat de atoomdreiging beide kanten in toom hield, de VS en Sovjetunie deelnamen, er geen connectie was met een vredesakkoord zoals dat met de Volkenbond en het Verdrag van Versailles wel het geval was, en omdat vrede het doel zou zijn van deze nieuwe VN, waar realisten en idealisten elkaar hebben gevonden, zo betoogde hij. Zijn rede was overwegend positief van aard en kan achteraf beluisterd worden als een symbolische vooruitblik naar de rest van Brugmans' carrière, vanwege zijn inzet voor de Europese eenwording.⁶⁸

Half november verzorgde Brugmans opnieuw zijn wekelijkse radiorede als de Patriot, wederom met Nederlands-Indië als onderwerp. Ondanks zijn al dan niet bewust minder politiek getinte toespraken van de twee weken daarvoor, kon hij het toch niet laten om een sneer uit te delen naar de pers over een 'misverstand'. 'In de kranten van verleden Maandag verscheen het bericht, dat de luitenant gouverneur-generaal uit Den Haag opdracht had ontvangen, onverwijld met de Indonesische nationalistes besprekingen te openen. De

⁶⁶ Ibidem. Algemeen Handelsblad, 1 februari 1946. De Volkskrant, 1 februari 1946. Het Vrije Volk, 1 februari 1946. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 64.

⁶⁷ Ibidem. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst* 67.

⁶⁸ Ibidem. Hendrik Brugmans, *Wij, Europa. Een halve eeuw strijd voor emancipatie en Europees federalisme. Opgetekend door Hanna Kirsten* (Amsterdam 1988), 171-249.

Nederlandsch-Indische Voorlichtingsdienst knoopte daar een ietwat korzelige verklaring aan vast, van deze strekking: „De heer van Mook is het altijd geheel met Den Haag eens geweest, inzake het te voeren beleid, dus... waarom dan dit nieuwe, overbodige en daardoor irriterende bevel?” Wat van deze verklaring te zeggen? Niets anders, dan dat ze voor onze Regeering een raadsel was. Immers, Den Haag heeft *nooit* aan Batavia een dergelijke order gegeven, of iets wat erop leek.’⁶⁹

Eind november kwam hij opnieuw aan het woord. Hij sprak met name over de situatie in Indonesië en legde die uit op een zeer pro-Nederlandse toon. Dat was op zich niet gek in die tijd en daar zal hij ook niet op aangekeken zijn. De fanatieke, dwingende toon bleef aanwezig in zijn toespraken. Ditmaal zei hij bevangen te zijn door twijfel of de Nederlanders wel doorhadden hoe belangrijk de Indonesische kwestie was. Hij spoorde de bevolking aan om niet teveel te kijken naar ‘onze eigen, kleine dagelijksche belangetjes’ maar om te leven ‘met de wereldkaart voor oogen. (...) laat ons niet te provinciaal zijn!’ Opnieuw was de pers mikpunt van zijn kritiek, echter in deze toespraak moest de internationale pers het ontgelden. Het ging erover dat een onjuist bericht was uitgezonden door de Engelse radio over de terugtrekking van Nederlandse troepen. ‘...zulk een geval illustreert op zijn minst een treffend gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel.’, zegt Brugmans daarover. En over het bestaan van misverstanden: ‘De internationale pers is niet altijd een kracht ten goede geweest, in dezen.’⁷⁰

In de derde week van december ging het optreden van de Patriot over ‘Onze buitenlandsche handel’. Net als eerder hield hij zijn mening absoluut niet verborgen. Ditmaal stelde hij zich eigenlijk keihard op tot het Nederlandse volk. Hij begon als volgt. ‘Onlangs kwam ik terug van een dienstreis naar Frankrijk en misschien is het goed, openhartig de gevoelens uit te spreken, die een mensch bij zijn thuiskomst bevangen (...) Die gevoelens zijn helaas niet van de plezierigste (sic). Wanneer men voor het eerst weer in contact komt met eigen landgenooten, wordt men toch wel door iets als een benauwenis bevangen. Ik moet denken aan het woord van een Waalschen geleerde: „Klein land – kleine ideeën”. (...) We doen misschien groote dingen (...) maar we doen ze mopperend en met een zuur gezicht (...) We zijn bezig, ons uit het moeras te werken, maar de moeraskoorts heeft ons stevig te pakken.’ Hij vertelde vervolgens dat te veel mensen ‘kankeren’ terwijl zij het helemaal zo slecht niet hebben, in vergelijking met de mensen in Nederland die echt in moeilijkheden zitten. Daarna ging hij nog even door op deze toon, ter inleiding van het hoofdonderwerp van zijn toespraak. ‘Welnu, laat ik dan op mijn beurt eens kankeren. Er zijn veel dingen, die ik héél erg vind in het bevrijde Nederland. Maar er is misschien niets, dat me zóó verontrust, als de geringe publieke belangstelling voor onze buitenlandse politiek. En dan wil ik mij speciaal bepalen tot den economischen kant daarvan. Hier staat onze toekomst als volk voor een groot deel op het spel... en geen mensch spreekt erover.’⁷¹

De meest opvallende radiotoespraak van Brugmans als de Patriot was die van een week later, een aantal dagen voor kerstmis 1945. De kritiek op zijn toespraken en het beleid van de RVD was inmiddels behoorlijk aangezwollen en ebde niet meer weg. De Patriot wijdde zijn radiorede die week aan het onderwerp ‘Voorlichting aan en door de overheid’. Hij wond er geen doekjes om en kwam meteen tot de aanleiding en het doel van zijn praatje. ‘Ik ben mij ervan bewust, dat ik meermalen een persoonlijke toon heb laten hooren. Vanavond echter, zal ik U slechts mededeeling doen van een reeks feitelijke gegevens, die onvoldoende

⁶⁹ Commentaar nr. 22 dd. 12 november 1945.

⁷⁰ Commentaar nr. 24 dd. 26 november 1945.

⁷¹ Commentaar nr. 27 dd. 17 december 1945.

bekend zijn. Ik zal zoo ónpersoonlijk moeten zijn, juist omdat ik ga spreken over zaken, die mij persoonlijk raken, namelijk den Regeerings Voorlichtingsdiens (sic) en den dienst, die de misschien weinig gelukkige naam heeft gedragen van „Oog & Oor.” (...) Evenmin zal ik een poging doen tot het verdedigen van een bepaald beleid.’⁷²

Wat volgde, was wel degelijk een verdediging van het beleid van de RVD. Brugmans zei dat hij de ‘meer Amerikaansche’ werkwijze volgde door van binnenuit de dienst te bekijken hoe nuttig het werk is wat daar gedaan wordt, in tegenstelling tot ‘elkaar met algemeenheden om de ooren slaan’. Zijn eerste punt wat betreft de RVD was: ‘De Regeerings Voorlichtingsdienst heeft géén eigen voorlichtings-„politiek”. (...) Dat lijkt voor de hand te liggen, maar het spreekt toch niet zoo volkomen vanzelf. Meermalen, immers, ben ik in de pers en publieke opinie, deze gedachte tegengekomen: „Toen en toen heeft de Voorlichtingsdienst een duit in het zakje gedaan, en gezegd, dat...” enz. Dat is een misverstand. (...) de zakelijke inhoud valt voor de verantwoordelijkheid van de betrokken Ministers of van het Ministerie als geheel. Wil de Regeering daarentegen over een bepaald onderwerp zwijgen, dan zwijgt ook de Voorlichtingsdienst.’ Brugmans haalde hier een punt aan dat deels terecht was, maar hij meldde bijvoorbeeld niet dat de dienst vol zat met NVB-aanhangers die op de hand van Schermerhorn en hemzelf waren. Belangrijker nog, hij sprak niet over zijn eigen communiqués naar de bevolking toe, die vooral in opdracht van hemzelf plaatsvonden en doordrenkt waren van persoonlijke opvattingen.⁷³

Vervolgens ging Brugmans de belangrijkste punten van kritiek in rap tempo langs. ‘Het in Nederland beschikbare, zeer schaarsche papier, wordt *niet* verdeeld door den R.V.D. Ook als er bij belangrijke gebeurtenissen een extra pagina beschikbaar wordt gesteld heeft de Voorlichtingsdienst daarover geen zeggenschap.’ Hiermee ontcrachtte hij de kritiek van de dagbladen nauwelijks, want men zal niet geloofd hebben dat de RVD gedwongen werd om het blad Commentaar wekelijks met tien of twaalf pagina’s te maken. De kritiek was immers niet zozeer dat er weinig papier was, als wel dat de RVD blijkbaar over papier in overvloed beschikte.⁷⁴

‘De Regeerings Voorlichtingsdienst heeft geen enkele invloed op de radio. Er is géén verdere relatie, dan dat de R.V.D. eenigen zendtijd beschikbaar heeft gekregen, en die gebruikt voor rubrieken als „De R.V.D. antwoordt”, „Op de Brug” enz. Met name de nieuwsdienst „Herrijzend Nederland” is onafhankelijk van den Voorlichtingsdienst.’ De omroepenstrijd, tussen de vernieuwers van onder andere de NVB en de traditionele omroepverenigingen, was inmiddels in volle gang. Radio Herrijzend Nederland, waar de RVD de zendtijd van kreeg, zou volgens de regering moeten worden omgezet naar de Stichting Radio Nederland in den Overgangstijd. Die stichting zou een stap betekenen richting een nationale omroep, zoals de vernieuwers wilden. De RVD zelf had inderdaad weinig te maken met deze omroepenstrijd, maar het was logisch dat tegenstanders die link wel legden, omdat de dienst zoveel NVB’ers in de gelederen had.⁷⁵

‘De R.V.D. heeft geen enkele andere bemoeienis met de Nederlandsche pers, dan dat hij deze zoo ruim mogelijk tracht te voorzien van nieuws uit het Regeerings-kasteel. Er

⁷² Commentaar nr. 28 en 29 (dubbel kerstnummer) dd. 24 december 1945.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem. Door ruzie en gedoe zond de nieuwe radiostichting pas uit vanaf 20 januari 1946. Met de komst van het nieuwe kabinet in de zomer van 1946 trokken de traditionele omroepen aan het langste eind, en werden de plannen voor een nationale omroep geannuleerd. Wijffjes, *Hallo hier Hilversum*, 55. Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 529-542.

bestaat dus niets dat gelijk op censuur, of het beïnvloeden van de krant in een bepaalde richting. (...) De Regeering of haar Voorlichtingsdienst is dus noch ten goede noch ten kwade verantwoordelijk voor wat in dagbladen geschreven wordt. Hoogstens kan van overheidswege worden verzocht, een bepaald bericht te plaats en, en dan liefst in ongewijzigden vorm. Maar zelfs in dat opzicht hebben wij geen zeggenschap.’ Eigenlijk sprak Brugmans hier de kritiek wat betreft censuur simpelweg tegen en deed alsof die niet bestond. Naast dat alleen al de ongelijke papierverdeling als een soort van censuur gezien zou kunnen worden, vergat hij hier opnieuw naar zichzelf te kijken. Juist hij was het die meermalen via de radio de pers op de vingers had getikt wat betreft hun publicaties. In deze radiorede was dit ook het volgende punt dat hij noemde. Hier blijkt echter uit dat hij die berispingen van hemzelf niet onder de noemer censuur vond vallen.⁷⁶

‘Het is meermalen gebeurd, dat een communiqué met groote zorg werd samengesteld om aan alle kanten van het probleem recht te doen, doch dat het in verminkten vorm verscheen, en daardoor misschien een sensatie wekte, die ongerechtvaardigd was, en die men door een voorzichtige woordkeus juist had willen vermijden. Aan dergelijke dingen is niets te doen.’ Dit is echter juist het punt waar Brugmans, in zijn rol als de Patriot, wel iets aan probeerde te doen. Hij sprak over zulke ‘ongerechtvaardigde sensatie’ in zijn radiorede en deed dat bepaald niet op een zalvende toon. Na zijn woorden ‘aan dergelijke dingen is niets te doen’ zou je bijna verwachten dat hij had gezegd: ik heb daar echter wel verandering in proberen te brengen, door daar achteraf een waarschuwing voor te geven op ongepaste toon. Hier bied ik mijn excuses voor aan. Maar dat gebeurde niet. Ondanks de maandenlange kritiek lijkt het enerzijds dat Brugmans nog steeds een rotsvast geloof had in de werkwijze van de RVD, en anderzijds dat hij zijn eigen openbare rol in dit hele gebeuren nogal onderschatte door daar niet over te praten.⁷⁷

In het middenstuk van deze rede legde hij uit wat de RVD dan allemaal wel deed, in tegenstelling tot de zaken waarvan de dienst werd beticht. Hij vertelde over de voorlichting aan buitenlandse journalisten, de radiostudio in Den Haag die voorheen door de Duitsers werd gebruikt, de filmafdeling, de rol van Commentaar en de luisterdienst en documentatiedienst, die de ministers inlichtten over wat er werd gepubliceerd in de media. Daarna kwam hij bij de regeringsdienst Oog en Oor. Hierover sprak hij minder fanatiek dan over de RVD, hoewel Oog en Oor daar oorspronkelijk ook onder viel. Brugmans zei: ‘Het is de vraag, of we hiermee tot dusver gelukkig hebben gestuurd, en inderdaad heeft de Minister-President te Nijmegen een reorganisatie aangekondigd. Maar deze reorganisatie heeft geen andere strekking dan deze: het oorspronkelijke doel beter te bereiken.’⁷⁸

De Patriot eindigde zijn toespraak met de kritiek op het aantal ambtenaren dat voor de RVD werkzaam was. ‘Daaromtrent zijn fantastische geruchten in omloop’, zei hij. Hij noemde vervolgens het getal van 113 ambtenaren en zei erbij dat er bij de Britse voorlichtingsdienst nog veel meer werkzaam waren. Omdat Oog en Oor gereorganiseerd werd, zei hij erbij bewust die ambtenaren buiten deze telling te laten. Dat gaf echter een vertekend beeld omdat juist bij deze buitendienst veel ambtenaren op de loonlijst stonden. Niet voor niets waren de begrotingen van de RVD en Oog en Oor al opgesplitst, zodat het

⁷⁶ Commentaar nr. 28 en 29 (dubbel kerstnummer) dd. 24 december 1945.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem. Schermerhorn was net als Brugmans minder enthousiast over Oog en Oor. De premier vond vooral de RVD belangrijk. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 64-67.

totaalbedrag van deze twee delen van praktisch dezelfde organisatie op het oog minder zou lijken.⁷⁹

U vraagt - de R.V.D. antwoordt

De redactie van „Commentaar”, officieel orgaan van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, stelt zich beschikbaar tot het in ontvangst nemen van wenschen, klachten en suggesties van de zijde van het publiek; op elk terrein, en in het bijzonder op dat van het algemeene Regeeringsbeleid of van bepaalde overheidsmaatregelen.

Antwoord: óf schriftelijk, óf in artikelen in „Commentaar”, óf via de radio. Dit laatste: elken Donderdagavond van 9 tot 9.15 uur, onder het motto: „De R.V.D. antwoordt”.

De inzender moet nauwkeurig en leesbaar in den brief (dus niet alleen op de enveloppe!) zijn naam en adres vermelden.

Alle correspondentie voor deze rubriek moet worden gericht aan: de Redactie van „Commentaar”, Wassenaarscheweg 40, den Haag. Op de enveloppe vermelden: „U vraagt — de R.V.D. antwoordt”.

*

Zooals wij reeds de vorige week schreven, wordt ook bovengenoemd radiokwartiertje: „De R.V.D. antwoordt” thans geheel door de redactie van „Commentaar”, in samenwerking met den radiodienst, verzorgd. Dat wil zeggen, dat ook alle brieven, die naar aanleiding van deze radio-uitzending worden ingezonden, bij onze redactie binnenkomen en door haar behandeld moeten worden. De eerste ervaringen, die hiermede werden opgedaan, waren eenerzijds verheugend: een geweldige belangstelling, naast groote erkentelijkheid voor deze, door de overheid geboden, „service”; anderzijds echter ontstellend, want het aantal ontvangen brieven steeg tot boven de 100 per dag! En daaronder zijn er dan nog vele, die 2 of 3 en zelfs 6 of meer vragen bevatten! Dat derhalve deze week een en ander niet zoo vlot kon worden afgehandeld als gewoonlijk het geval was, zult U wel willen verontschuldigen. Maatregelen zijn intusschen genomen, opdat deze belangrijke overheids-„service” ook in de toekomst aan haar doel zal kunnen beantwoorden.

Ook in dit nr. van ons blad zijn in verschillende artikelen vele ingekomen vragen beantwoord. Dit geldt wel in 't bijzonder ten aanzien van het artikeltje: „Hoe kom ik aan geld?” Hiermede zijn eenige honderden vragenstellers op hun benauwde wenken bediend! Het spreekt vanzelf, dat al deze brieven, wier vragen in „Commentaar” behandeld zijn, geen afzonderlijken brief meer ontvangen. In 't algemeen zal het ook niet meer mogelijk zijn, inzenders van vragen, welke via de radio beantwoord worden, daarvan tevoren in kennis te stellen. Daarvoor is de brieven-lawine werkelijk te groot! Wie echt om een antwoord op zijn vraag verlegen zit, moet zich maar de moeite getroosten, éénmaal per week dat ééne kwartiertje aan de radio te zitten. Met opmerkingen „dat men geen radio heeft”, zal echter — vrijblijvend! — zooveel mogelijk rekening worden gehouden.

Evenmin zal het mogelijk zijn iedere week hetzelfde via de radio te zeggen. Dit is bedoeld aan het adres dergenen, die om half tien „in hun pen klimmen” om — vaak in zeer lange brieven — een vraag op papier te zetten, welke dienzelfden avond om vijf minuten over 9 werd beantwoord. . . Want zoo waren er deze week zeker nog een 25! Ook dient men te bedenken, dat niet iedereen in dezelfde week, waarin hij een vraag inzendt, vergezeld van het meer of minder vriendelijke verzoek: „a.s. Donderdag antwoord”, aan de beurt kan komen. Tallooze brievenstellers moeten trouwens persoonlijk een antwoord ontvangen, omdat een kwartier slechts 15 minuten is en geen rol elastiek! 600 à 700 vragen kunnen niet in één kwartier beantwoord worden. Dat zal zelfs Nurks begripen. En het aantal zelfde vragen onder die 600 à 700 is, behalve op het gebied der geldzuivering, vrij gering.

Tenslotte nog twee dringende verzoeken: 1. Schrijf kort en zakelijk!
2. Stel niet meer dan één vraag per brief en per week!

*Fig. 2.
Uitgebreide
instructies
voor het
opsturen
van vragen
naar de
RVD.*

*Commen-
taar nr. 20,
29/10/1945*

⁷⁹ Ibidem. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 64.

Hoofdstuk 4. Kritiek vanuit de pers

De geschreven pers reageerde overwegend positief op Schermerhorns regeringsverklaring van 27 juni. Over de RVD verdween het enthousiasme echter al snel. Naarmate de maanden vorderden zat het de kranten en dagbladen meer en meer dwars dat de papiervoorziening niet verbeterde. Waar regeringsblad *Commentaar* bestond uit gemiddeld tien pagina's per week, bleven de meeste andere bladen steken op vier. Extra papier was alleen beschikbaar wanneer dat gebruikt zou worden voor het afdrucken van belangrijke communicatie vanuit de overheid. Wat betreft de radiotoespraken staken vooral de woorden van Brugmans. Zoals eerder beschreven liet hij het niet na om zich zo nu en dan via de radio direct tot een van de kranten te richten. Zijn woorden kwamen vaak neer op niets minder dan een openbare klaagzang of berisping. Zijn radiotoespraken, in combinatie met de papierschaarste en enkele andere oorzaken, leidden tot steeds meer kritiek in de opmaat naar het Kamerdebat van 31 januari 1946.⁸⁰

Al op 8 augustus 1945, iets meer dan een maand na de regeringsverklaring en enkele weken na het eerste praatje op de brug van Schermerhorn, waarschuwde de *Volkskrant* voor de RVD. Het was niet de bedoeling dat de dienst een 'volksvoorlichtingsapparaat' zou worden en volgens de krant was het belangrijk dat de juiste mensen in dienst genomen zouden worden, om het volk goed te representeren. Op 4 september waarschuwde ook de *Waarheid*: 'de heer Brugmans betrede met zijn staf niet de terreinen, waar in een democratie het gesprek tussen regering en volk behoort te worden gevoerd: de pers en het parlement.' Een ander punt van bezorgdheid was immers dat de RVD op de stoel van de onafhankelijke pers zou gaan zitten, aangezien die laatste net als het parlement nog niet op volle kracht was.⁸¹

De ontmoetingen met de pers, die de RVD organiseerde teneinde de relaties een beetje op te warmen, vielen niet overal in goede aarde. *Dagblad Trouw* schreef hierover op 14 september het volgende. 'De Regeeringsvoorlichtingsdienst heeft op onderscheiden plaatsen ontmoetingen met de pers georganiseerd, maar men kan niet zeggen dat het liefde op het eerste gezicht geworden is. (...) Bij de pers is na de kennismaking de liefde niet ontbloeid. En wij gelooven dat ook het volk tijdens den oorlog zeer schuw geworden is van alles wat naar staatspropaganda zweemt, hoezeer natuurlijk dr. Brugmans een heel ander man is dan b.v. (...) Goebbels.'⁸²

De heftigste kritiek kwam van de pen van G.J. van Heuven Goedhart, hoofdredacteur van het *Parool*. Hij schreef op 10 september in de Haagse editie van de krant een vlammend betoog dat rechtstreeks aan Brugmans gericht lijkt te zijn. Brugmans had eerder via een communiqué van de RVD laten weten dat hij vond dat de bladen wel erg weinig aandacht hadden besteed aan de capitulatie van Japan. Van Heuven Goedhart antwoordde: 'En nu hebben wij er genoeg van! Een Regeeringsvoorlichtingsdienst is een nobele zaak, zolang hij noobele dienaren heeft. Maar wij hebben er één, die als zijn voornaamste taak ziet, af te geven, te smalen, te hikken op de 'nieuwe' dagbladen: dat zijn bladen als *Trouw*, *Parool*, *Waarheid*. Dat zijn de bladen die de doden betreuren bij lange rijen! Dat zijn de bladen, waaraan de Regeering (ook uw Regeering, mijnheer Brugmans) een eerlijke kans beloofde. (...) Uw Regeering is onmachtig om ons méér dan een zielig vodje te laten maken. (...) Gij laat geen kans onbenut om den indruk te vestigen, dat gij gebeten zijt op die bladen, die „door

⁸⁰ Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 64.

⁸¹ De *Volkskrant*, 8 augustus 1945. De *Waarheid*, 4 september 1945.

⁸² *Trouw*, 14 september 1945. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 62.

materiaalschaarste en andere oorzaken” beneden peil blijven. Gaat uw gang mijne heeren. De nieuwe pers komt er tóch. En als zij, ondanks U, is groot geworden, zal zij zich herinneren, hoezeer gij U hebt ingespannen om van uw eersten dag de goede verhouding tusschen overheid en dagbladwereld te bederven. Wel moge het u bekomen!’⁸³

Van Heuven Goedhart liet er geen onduidelijkheid over bestaan dat hij het helemaal gehad had met de regeringscommissaris. Zijn uitbarsting geeft ook goed weer dat het hier ging om een combinatie van ergernissen. De optredens van Brugmans waren door de kranten nog slechter te verteren, omdat zijn regering ook nog eens onvoldoende papier ter beschikking stelde. En er waren nog meer punten van kritiek, wat de pers betrof. Bijvoorbeeld het handelen van buitendienst Oog en Oor. De Volkskrant schrijft op 26 oktober dat die dienst ‘zeker een verkeerde tactiek volgt, wanneer zij directieven geeft aan de volksvoorlichting en zich opwerpt als een lichaam ter bevordering van de politieke wilsvorming van ons volk.’ Verder waren naast de handelswijze van de RVD en Oog en Oor ook de kosten van beide organen een heikel punt. De Maasbode wees er indirect op dat de RVD het niet zo nauw nam met overheidsbestedingen. In het blad verscheen op 15 november een stuk over de RVD en de RGD, de Rijksgebouwendienst. Het blad Commentaar had geschreven: ‘Thans zijn in den Haag 600 à 700 heerenhuizen door de Regeering in gebruik, een prestatie die met eere kan worden vermeld.’, maar de Maasbode was hier niet van onder de indruk: ‘En ten slotte is deze manier om departementen en hun aanhang onder dak te brengen de kostbaarste die men zich denken kan. Liever dan juichtonen aan te heffen diende de R.V.D. het te betreuren, dat het tot zulke buitensporigheden kwam. (...) Bij het hier gebleken naïef optimisme vreezen wij, dat bij het 1000-ste heerenhuis „Commentaar” met een feestnummer zal verschijnen.’⁸⁴

Uit de kritiek valt verder op te maken dat er wat betreft de kranten een verschil was tussen de radiotoespraken van Brugmans en die van de andere bewindslieden. Het waren vooral de optredens van Brugmans die kwaad bloed zetten en soms die van Schermerhorn, maar niet zozeer die van andere ministers. Een artikel uit de Volkskrant van 4 december illustreert dit. De titel was ‘Pietermanknecht en de R.V.D.’ en het stuk ging over professor C. Gerretson die het beleid van Gouverneur-Generaal Van Mook van Indië had aangevallen in het blad de Nieuwe Eeuw. ‘Hier hebben wij nu eens een prachtig voorbeeld, om aan te tonen dat de R.V.D. de spreekbuis van de Regering niet kan wezen. (...) Pietermanknecht heeft met al zijn grollen en grimassen, roe, zak en dreigementen geen gezag bij de kinderen: dat heeft Sinterklaas zelf en hij alleen. Snapt u de portée van de vergelijking, R.V.D.? Wij vertrouwen uw mededelingen niet: we gaan ze analyseren; we gaan er wat achter zoeken; we vinden de argumentatie niet steekhoudend; we vinden uw ironie laatdunkend en goedkoop. Maar nog wèl vertrouwen wij de Regering en een bewindsman, wanneer hij op de brug, door de radio, op persconferenties, in het parlement, persoonlijk wil spreken, verklaren en betogen van Mond naar Oor! Ga daar nou ’s rekening mee houden!’⁸⁵

⁸³ Het Parool, 10 september 1945. Overigens schreef Van Heuven Goedhart diezelfde dag ook nog persoonlijk aan Brugmans. Hij schreef onder andere: ‘Geloof U niet dat het volkomen zinloos is om dergelijke opmerkingen te maken aan adressen, die ze zelf tienmaal beter kunnen maken, wijl zij weten, dat de couranten van dit oogenblik kortweg miserabel zijn en eerst verbeteren zullen, wanneer er komt, wat voor een krant essentieel is, n.l. papier?’ Brugmans schreef in zijn antwoord op deze brief dat de hele zaak een misverstand was. Hij zei echter ook dat de RVD niet verantwoordelijk was voor de toewijzing van papier. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst* 62-63.

⁸⁴ De Maasbode, 15 november 1945. De Volkskrant, 26 oktober 1945.

⁸⁵ De Volkskrant, 4 december 1945.

In de weken daarna veranderde er echter maar weinig. Schermerhorn zette weliswaar al wel stappen om Oog en Oor af te slanken, zodat de dienst uiteindelijk zou kunnen verdwijnen. Maar op de radio sloeg Brugmans geen andere toon aan, totdat hij na het debat van 31 januari plotseling helemaal niet meer op de radio zou spreken. Het Vrije Volk, de naoorlogse opvolger van het socialistische dagblad Het Volk, schreef op 30 januari in een artikel getiteld 'Hardleers' over hoe de RVD had gereageerd op de kritiek die het blad had gehad op het regeringsbeleid omtrent het uitdelen van kleding. 'En nu wordt in „Commentaar” van 28 januari, het orgaan van de Regeringsvoorlichtingsdienst, de suggestie gewekt, alsof één der dagbladen (dat zijn wij! Red. V.V.) een onjuiste voorstelling van zaken heeft gegeven. (...) Nota bene! Zou het de Regeringsvoorlichtingsdienst niet beter passen eens wat meer haast te maken met de verdeling dezer goederen? Om onze mening dan maar ronduit te zeggen: Dat deze kleren hier zo lang zijn blijven liggen en dat men dit nog tracht goed te praten, vinden wij beide een even groot schandaal!’⁸⁶

Op de dag van het debat verscheen in Trouw nog een artikel over de Regeringsvoorlichtingsdienst. De titel van het artikel luidde 'Leelijke eendjes' en in dit geval was de kritiek ook gericht op premier Schermerhorn. Hij stond volgens de krant niet alleen onwennig tegenover het parlement, maar: 'Naar ons gevoelen moet men hier spreken van een bewust distancieeren door den minister van het parlement. Er zijn daarvoor vele bewijzen aan te voeren. Een daarvan is het volgende: De heer Schermerhorn heeft zijn entrée in de politiek gemaakt met medebrenging van het geheele complex van den Regeringsvoorlichtingsdienst, Oog en Oor en wat daarmee annex is. (...) Dat is dus een apart contactorgaan tusschen regeering en volk. Tot dusverre was echter het gemeen overleg tusschen regeering en Staten-Generaal (...) het democratische, constitutioneele contact tusschen regeering en volk. Deze Regeringsvoorlichtingsdienst, troetelkind van den heer Schermerhorn, is feitelijk een concurrent van het constitutioneele contact. Voor den heer Schermerhorn relativeert hij, bewust of onbewust, de beteekenis van de Staten-Generaal. Dat is zeer bedenkelijk. Want de Regeringsvoorlichtingsdienst c.a. is een apparaat van de regeering. (...) daar selecteert in wezen de regeering de volksmeening. Niet het vrije openbare debat in constitutioneelen stijl, maar de regeeringssubjectiviteit in een sfeer van gezellige journalistieke gemoedelijkheid kenmerkt dit contact. De gedachte dat de regeering met zulk een apparaat het volk benadert, benaderen kan, is ten eenenmale fout. Wij achten dit systeem van voorlichting geven en inlichtingen krijgen door de regeering, beslist ondemocratisch. Het moet in Nederland dan ook uitgeroeid worden. Dit is in waarheid het leelijke eendje in de vaderlandsche bijt.' De 'regeeringssubjectiviteit in een sfeer van gezellige journalistieke gemoedelijkheid' kan gelezen worden als slaande op Brugmans, net als waarschijnlijk de 'Pietermanknecht' uit de Volkskrant.⁸⁷

Het relaas in Trouw weerspiegelde voor een groot deel wat er later die dag gezegd zou worden in de Tweede Kamer. Schermerhorn kreeg in dat debat het vuur aan de schenen gelegd en had geen goed weerwoord op alle kritiek. Hij moest Brugmans laten vallen om de rest van de RVD voorlopig te kunnen redden. Het volgende hoofdstuk gaat hier verder op in. De dag na het debat berichtten de kranten uiteraard over hoe dat verlopen was. In de rapportages van 1 februari schemert ook de opinie van de kranten zelf door. Het Algemeen Handelsblad schreef dat Brugmans 'machtoverschrijding en criticasterij op de openbare meening' was verweten en sprak van een 'vernietigend judicium' over Oog en Oor. Vervolgens is te lezen:

⁸⁶ Het Vrije Volk, 30 januari 1946.

⁸⁷ Trouw, 31 januari 1946.

‘De minister-president was, om in tennistermen te spreken, hedenmiddag niet al te best op slag.’ En: ‘Zeven honderd duizend gulden voor den R.V.D., maar vooral 600.000 gulden voor „Oog en Oor” schijnen ons ontoelaatbaar.’ De Tijd schreef over Oog en Oor: ‘er bleek niemand te zijn die er iets van wilde weten. Men acht het ding totaal overbodig.’ En over de campagne tegen zwarte handel van de afdeling Binnenlandse Campagnes van de RVD: ‘...die ons met het onnoozele en taalkundig gruwelijke woord „gifhandel” heeft opgescheept...’⁸⁸

De krant het Vrije Volk, waarvan Tweede-Kamerlid Kuilenburg (SDAP) directeur was, zette het debat op de voorpagina onder de titel ‘Kruisvuur op de Regeringsvoorlichtingsdienst’ en bleef ook in de rest van het stuk oorlogstermen gebruiken. ‘De Tweede Kamer heeft Donderdagmiddag een stormaanval ondernomen op de Regeringsvoorlichtingsdienst, voornamelijk omdat dit regeringsapparaat op verovering van gebied was uit geweest. Van naar meer levensruimte strevende organen hebben we meer dan genoeg en het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de Kamer grof geschut gebruikte om de R.V.D. binnen zijn eigen geestelijke grenzen terug te dringen.’ Net als in de andere kranten was er in de artikelen over het debat zowel sprake van een weergave van wat er gezegd was, als van een weergave van de mening van de krant zelf. In het ene dagblad kwam die wat duidelijker naar voren dan in het andere maar de instemming met het parlement was over de gehele linie te merken. De Volkskrant nam in zijn artikel, getiteld ‘Regeringsvoorlichting kost dertien ton’, een tussenkopje op dat luidde ‘Goebbels achterna...?’. En De Waarheid schreef: ‘De regeringsvoorlichtingsdienst en de regeringsdienst „Oog en Oor”, die nimmer het Nederlandse volk tot enthousiasme hebben kunnen brengen, hebben ook in de Kamer niet veel sympathie ontmoet.’ Het Vrije Volk zei over Oog en Oor: ‘Als zij binnenkort verdwijnt, zal niemand er een traan om laten en het bespaart ons land het niet onaanzienlijke bedrag van f 600.000.’⁸⁹

Opnieuw was ook Brugmans specifiek onderwerp van kritiek, net zoals dat in het Kamerdebat het geval was geweest. Het Vrije Volk schreef: ‘de heer Brugmans ging zich bemoeien met de politieke opvoeding van ons volk en met de kerk; hij onthield zich niet van het openlijk uitspreken van afkeuring van door de bladen gepubliceerde artikelen; hij trachtte bij interne journalistieke kwesties bij de kranten te bedisselen; hij schreef op zure en denigrerende wijze over ons land... Elk schot van de heer Van Kuilenburg was raak.’ De krant noemde het verder een voor Schermerhorn ‘ondankbare taak’ om vervolgens Brugmans te hebben moeten verdedigen. Het Parool echter spaarde naast Brugmans ook Schermerhorn niet. ‘Dat was geen verdediging meer te noemen, de manier, waarop minister-president Schermerhorn gisteren de lawine van critiek te gemoet trad, welke de Kamer uitstortte over den Regeerings Voorlichtings Dienst en den dienst „Oog en Oor”. Dat was een hopeloos erkennen van de juistheid van het meerendeel der aangevoerde zakelijke argumenten, een weinig overtuigend pleidooi voor het bestaansrecht van een apparaat, over de begrenzing van welks taak de meeningen uiteenlopen, en een naïef klinkende belofte, dat het allemaal in de toekomst wel beter zal worden.’ Over de kritiek op Brugmans schreef de krant: ‘Talrijke citaten van dezen „regeeringscommissaris voor de propaganda” klonken bij monde van verschillende sprekers van het spreekgestoelte, en steeds ongelukkiger keek Schermerhorn (...) De minister-president wenschte kennelijk, dat de heer Brugmans in de gelegenheid ware

⁸⁸ Algemeen Handelsblad, 1 februari 1946. De Tijd, 1 februari 1946.

⁸⁹ De Volkskrant, 1 februari 1946. Het Vrije Volk, 1 februari 1946. De Waarheid, 1 februari 1946.

om zijn eigen boontjes te doppen. Maar deze had zich na den fellen aanval van den heer Kuilenburg (S.D.A.P.) ijlings uit de loge teruggetrokken.⁹⁰

Op deze manier sloten de kranten zich bijna eensgezind aan bij de kritiek vanuit het parlement. Die kritiek bleek uiteindelijk funest voor de rol van Brugmans binnen de RVD. Ook de liquidatie van de dienst Oog en Oor werd stevig doorgezet, hoewel Schermerhorn daar al voor het debat stappen in had gezet. Enkele weken na het debat kwam dagblad Trouw nog kort terug op de kritiek van de krant op de RVD, in een vraag en antwoord-rubriek. ‘Ten aanzien van het constructieve paradigma van het kabinet-Schermerhorn, den Regeringsvoorlichtingsdienst, hebben wij – het is waar – de volledige destructie zonder meer bepleit. Maar deze destructie zou slechts constructief hebben gewerkt op onze geestelijke vrijheid en op een zuivere verhouding tusschen regeering en volk.’ De ‘destructie’ waar Trouw over sprak, zou, geholpen door de verkiezingsuitslag in mei 1946, voor een groot deel bewaarheid worden.⁹¹

Fig. 3. Een reproductie van de eerste fotosheet van de RVD werd afgedrukt in Commentaar nr. 22 (22/11/1945).

⁹⁰ Het Parool, 1 februari 1946. Het Vrije Volk, 1 februari 1946.

⁹¹ Trouw, 14 februari 1946.

Hoofdstuk 5. Interne kritiek

De brede opzet van de RVD, inclusief de radiotoespraken, riep niet alleen weerstand op van buitenaf. Schermerhorn had ook te maken met interne kritiek, met name vanuit de ministeriële departementen. Al op 27 juli 1945, een maand na zijn regeringsverklaring, gaven ambtenaren die zich met de voorlichting bezig hielden op de verschillende departementen te kennen dat zij liever zagen dat de RVD zich zou beperken tot zakelijke mededelingen. Schermerhorn zei daarop: ‘Wij hebben geen behoefte aan een propaganda-apparaat, maar kunnen de interpretatie der diverse maatregelen niet aan den eersten den besten overlaten.’ Deze uitspraak onderstreepte zijn vastberadenheid om de RVD een belangrijke rol te laten spelen, zoals al eerder in dit onderzoek beschreven staat. De voorlichters binnen de departementen waren bang dat een grote RVD hun zelfstandigheid zou aantasten.⁹²

Daarnaast had vicepremier en minister van Sociale Zaken Drees kritiek op de hoge kosten van de voorlichtingsdienst. Hij maakte vooral bezwaar tegen het onderdeel Oog en Oor. Hij vond dat die buitendienst zich met te veel zaken bezighield, die niet bij haar taakomschrijving hoorden. In de ministerraadsvergadering van 4 december ontstond een discussie tussen Drees en Schermerhorn over Oog en Oor, waarbij Drees de hoge kosten van de dienst noemde. Ook andere ministers stelden zich kritisch op. Schermerhorn probeerde de kritiek te weerleggen en bepleitte een intern onderzoek naar Oog en Oor. Maar hij gaf als tegenargument dat de RVD beter zou werken als de perschefs van de departementen tot meer samenwerking bereid zouden zijn. Op de interdepartementale vergadering van 2 oktober was bijvoorbeeld de discussie weer losgebarsten over de rol van de voorlichtingsdienst tijdens die vergaderingen. De vertegenwoordigers van de departementen vonden dat er teveel mensen vanuit het ministerie van AOK aanwezig waren. Het was een meningsverschil waar de partijen in de maanden daarna niet samen uit konden komen. Verder hadden de perschefs ook het papiertekort aangekaart, waar de dagbladers mee kampte.⁹³

Uiteindelijk kwam er ook weerstand binnen de voorlichtingsdienst zelf. Directeur Wansink zag uiteindelijk toch in dat de koers van de RVD niet de juiste was. Na zijn redevoering op de radio in oktober, waarin hij het beleid van de RVD nog verdedigde, had hij dus een omslag gemaakt in zijn denken. Dit kwam onder andere doordat hij de situatie in Engeland had gezien, waar de voorlichtingsdienst ook aanmerkelijk kleiner werd gemaakt. Hij schreef aan Brugmans dat hij de ongerustheid onder de dagbladers begreep en dat het toch echt beter zou zijn als het blad *Commentaar* wat minder papier zou gebruiken. Aan Schermerhorn schreef hij, eind november, dat hij begreep dat de perschefs van andere departementen niet zoveel met de RVD wilden samenwerken, omdat de dienst nogal omstreden was. In december schreef hij in een notitie dat hij het niet eens was met het feit dat de RVD regeringsbeleid verdedigde ‘daar deze dienst dan terecht als ‘Goebbels-apparaat’ zou worden gewantrouwd’. Ondanks dat Wansink zijn kritiek intern te kennen gaf, maakte hij er niets mee los. Later die maand keerde hij terug naar zijn oorspronkelijke professe en werd weer journalist.⁹⁴

⁹² Langeveld, *De man die in de put sprong*, 226. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 56.

⁹³ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 226. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 63-65.

⁹⁴ Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 65-66.

Hoofdstuk 6. Kritiek vanuit de Tweede Kamer

Niet alleen de geschreven pers zag zich in het eerste halfjaar na de bevrijding beperkt in haar mogelijkheden om het regeringsbeleid van repliek te dienen. Ook de volksvertegenwoordiging kreeg pas laat de gereedschappen terug die zij voor de oorlog tot haar beschikking had gehad en waarmee de regering gecontroleerd kon worden, tot verontwaardiging van veel Kamerleden. Daarnaast wekte het onder andere via de radio uitdragen van het regeringsbeleid naar het Nederlandse volk en dus de Nederlandse kiezer, in combinatie met de daarbij gemaakte kosten en de slechte verhoudingen met de pers, de wrevel van menig Kamerlid. Die kwam bijvoorbeeld tot uiting in een vergadering van de Tweede Kamer op 9 oktober 1945. Op dat moment was er eigenlijk nog steeds geen sprake van een officiële volksvertegenwoordiging. De Kamerleden die bijeen kwamen vormden een noodparlement, dat die dag discussieerde over de ‘Regelen omtrent de voorloopige Staten-Generaal’, ofwel over de wetgeving die nodig was om een officiële volksvertegenwoordiging te kunnen installeren. Lid Schouten liet zijn verontwaardiging blijken met de volgende woorden. ‘Mijnheer de Voorzitter! Men kan niet op duidelijker wijze zeggen, waarin de nalatigheid van de Regeering bestaat, en welke groote, betreuenswaardige gevolgen deze heeft. (...) De zaak staat nu zoo: Omdat de Staten-Generaal niet voldoende representatief meer konden worden geacht, heeft de Regeering er de voorkeur aan gegeven, dat er gedurende een hoogst belangrijke periode van eenige maanden in het geheel geen Staten-Generaal meer waren. Tegen deze formuleering kan toch niemand eenig bezwaar maken; zóó liggen toch de feiten. (...) Wij leven in een Parlementloos tijdvak, ook zooals wij vandaag hier staan. (...) Dit ontwerp van wet is van groote, betreuenswaardige beteekenis, omdat wij hier, naar het mij voorkomt, niet te maken hebben met een incident, maar met een symptoom. De quaestie van de nood-gemeenteraden, de aangelegenheid van de radio, verschillende uitlatingen in ministerieele redevoeringen, hetzij op de brug of niet op de brug gehouden, leveren daarvan het bewijs.’⁹⁵

Andere Kamerleden benoemen eveneens het belang van een werkende volksvertegenwoordiging, in tegenstelling tot het houden van radiotoespraken zoals het kabinet dat deed. De weerstand tegen het radiogebruik ging op dit moment nog niet zozeer over de inhoud van de toespraken, als wel over het feit dat er zoveel toespraken gehouden werden, terwijl het lang duurde voordat de Tweede Kamer weer volledig in werking was. Kamerlid Deckers vroeg zich af: ‘(...) hoezeer ministerieele voorlichting, in den aether gegeven, ook moge worden gewaardeerd, de Nederlander, die reeds zóó lang gewoon is invloed te oefenen op de wetgeving des lands en toezicht op zijn bestuur, gevoelt zeer goed het onderscheid tusschen het optreden van onze Bewindslieden voor de radio en hun optreden in de vergadering van de vertegenwoordigers des volks. Naar dit laatste optreden ging het verlangen onzer medeburgers elken dag heviger uit. Waarom is hiermede zoo lang gewacht? Waarom is zoolang gehandeld alsof er geen Staten-Generaal bestonden?’ Van der Goes van Naters zei het volgende. ‘Het is goed, dat de Regeering (...) verklaart, “het gemis van den democratischen regeeringsvorm terdege gevoeld” te hebben. Inderdaad zijn pers en radio geen vervangmiddel hiervoor. Zwakke Regeeringen sturen graag het Parlement naar huis; sterke Regeeringen zoeken juist den weerstand van de Volksvertegenwoordiging.’⁹⁶

⁹⁵ Handelingen Tweede Kamer dd. 9 oktober 1945, vergaderjaar 1945 (p.13-32), 16.

⁹⁶ Ibidem, 20, 27.

Een dag later vergaderde het noodparlement over hetzelfde onderwerp en kwam er meer kritiek voorbij op het gebruik van de radio door het kabinet. Kamerlid Effendi maakte onder andere de vergelijking met de propaganda van de Duitse bezetter. ‘De hier gevolgde procedure lijkt me niet erg fraai. (...) Ik vraag me af, als de Regeering toch dezen weg had willen volgen, waarom dan zoolang gewacht. Ze had met dit wetsontwerp even goed een paar maanden eerder te voorschijn kunnen komen, zij het dan ook niet onmiddellijk na de bevrijding! Was de Kamer eerder bij elkaar geroepen, dan had de Regeering het zoo zeer gewenschte en noodige contact met het volk via ons Parlement kunnen krijgen. Dan zou het niet noodig zijn geweest, dat de Regeering haar leden heeft moeten promoveeren tot min of meer geslaagde radio-omroepers om zich tot het Nederlandsche volk te wenden. De gesprekken op de brug, hoe boeiend ze ook mogen zijn, dragen toch altijd een ondemocratisch karakter. Door het niet bijeenroepen van ons Parlement vestigde de Regeering den indruk, zij het dan ook niet bedoeld, dat het haar aangenaam was te regeeren zonder Volksvertegenwoordiging en dat zij liever haar toevlucht zocht in decreten en Koninklijke besluiten dan in een democratisch overleg met de Staten-Generaal. De heer Schouten noemde het regeerbeleid van dit Kabinet een dictatuur. Bij mij maakte het slechts den indruk, dat deze Regeering zich nog niet heeft weten te ontworstelen aan de onaangename en verfoeilijke sfeer van het Nazi-regiem, dat zijn sporen in ons land heeft achtergelaten.’⁹⁷

Verderop in het debat zei Ruijs de Beerenbrouck: ‘De bewindslieden konden voor de radio en anderszins zeggen en mededeelen wat zij kwijt wilden zijn, maar hen daarvoor ter verantwoording roepen en hen daarover aanspreken en een antwoord eischen en verwachten kon men niet. Men kon een stuk publiceeren in de bladen, waarbij men nog moest afwachten of het werd aangenomen ja of neen, maar als het werd opgenomen was er geen plicht tot antwoorden. Ik kan mij met den besten wil der wereld niet vereenigen met wat er geschied is, met dat op de lange baan schuiven van het parlementaire stelsel...’ Daarnaast zei het lid De Wilde: ‘Heel de noodzakelijkheid, die er nu voor de Regeering bestaat om diep in te grijpen in het volksleven, en al wat daaruit voortvloeit, mag niet – gelijk thans geschiedt – in een onderonsje worden afgedaan. Dat is wel veel gemakkelijker, maar het is niet oorbaar, 's Avonds per radio krijgt ons volk de boodschappen thuis.’ Tot slot bevestigde Kamerlid Zandt de weerstand tegen het radiogebruik met de volgende woorden. ‘De Regeering heeft dit zelf erkend, waar zij verklaarde in haar Memorie van Antwoord, dat pers en radio als een forum, waarvoor de Regeering haar opvattingen kon uiteenzetten, niet voldoende zijn. Sterk is hierbij het gemis van de Volksvertegenwoordiging aan den dag gekomen.’⁹⁸

⁹⁷ Handelingen Tweede Kamer dd. 10 oktober 1945, vergaderjaar 1945 (p. 33-58), 37.

⁹⁸ Ibidem, 43-44, 51.

Het Kamerdebat van 31 januari 1946

De echte wrevel, dat wil zeggen de wrevel die politieke maatregelen kon afdwingen, kon zich pas richting het einde van kalenderjaar 1945 uiten, omdat toen de volksvertegenwoordiging officieel geïnstalleerd was. Op 20 november 1945 trad het nieuwe parlement aan, samengesteld volgens de Wet tot instelling van de Voorlopige Staten-Generaal. Dit noodparlement was niet gekozen, bestond uit één kamer van 150 zetels en werd aangeduid als ‘Voorlopige Tweede Kamer’. Op 11 december diende het kabinet een ‘nota omtrent een aantal punten van Regeeringsbeleid’ in. Hierin was ook een passage over de kabinetsformatie opgenomen. Het eerste debat van Schermerhorn met het parlement hierover vond plaats op 8 januari 1946. Het belangrijke debat over een andere passage in deze nota, gewijd aan de overheidsvoorlichting, vond plaats op 31 januari 1946. De felle kritiek die Schermerhorn in dit debat kreeg te verduren, kwam voor hem onverwacht. Het was het onaangenaamste debat uit zijn regeringsperiode, zou hij later verklaren.⁹⁹

Kamerleden Van Kuilenburg (SDAP) en Schaepman (RKSP) waren in dit debat het uitvoerigst in hun bezwaren tegen de gang van zaken omtrent overheidsvoorlichting. Van Kuilenburg, directeur van partijkrant *Het Vrije Volk*, lichtte de bezwaren uit die de geschreven pers al eerder te kennen had gegeven. De verhoudingen tussen de RVD en de pers waren niet goed, terwijl Schermerhorn in zijn radiorede van 27 juni juist wel goede relaties had beloofd. Daarnaast ging het over de papierschaarste waar alle bladen mee kampten, behalve regeringsblad *Commentaar*. Hierover zei Van Kuilenburg het volgende. ‘Hier is sprake van een totale miskenning van de ontzaglijke moeilijkheden, waarvoor de pers iederen dag opnieuw staat.’ Verder ging het ook over de persoon Hendrik Brugmans. Van Kuilenburg en Schaepman beschuldigden hem van afgeven op het eigen volk en nastreven van censuur. Om hun argumenten kracht bij te zetten citeerden zij meermalen direct uit radiotoespraken en geschreven artikelen van de hand van Brugmans.¹⁰⁰

Van Kuilenburg zei: ‘In *Commentaar* van 1 september 1945 schrijft dezelfde Regeeringscommissaris, dr. H. Brugmans, echter: „En, wanneer wij bij tijd en wijle in een persdebat (of anderszins) tusschenbeide zouden komen, dan kan het alleen zijn om een kennelijk misverstand op te ruimen, d.w.z. niet om een discussie af te snoeren, maar om haar zuiverder en vruchtbaarder, deskundiger en op hooger peil te doen voortgaan.” Mijnheer de Voorzitter! Ik zou den Minister willen vragen: is dat geen censuur, is dat geen beïnvloeden? En denkt de Regeering, dat er één redactie van een dag of weekblad is in Nederland, die zich op een dergelijke pedante wijze de les zou laten lezen?’ Kort daarna zei hij: ‘Tijdens een persconferentie te Amsterdam verklaarde de Regeeringscommissaris dr. Brugmans o. m.: „dat de Christelijk-historische Unie niet meer als exponent van de Hervormde Kerk verschijnen kan.” Mijnheer de Voorzitter! Als het niet zoo onbescheiden was, zou ik mede namens mijn geachten medeafgevaardigde Tilanus willen vragen: Waar bemoeit zoo'n man zich mee?’ Even verderop in zijn betoog sprak hij: ‘Mijnheer de Voorzitter! Een ander aspect van dezen dienst is, dat hij telkens aan het moraliseeren slaat. Zoo lees ik in *Commentaar* van 8 October 1945: „Wij leven in het tijdvak van de misverstanden. Hebt U wel eens opgemerkt, hoeveel verbeteringen en rechtzettingen er tegenwoordig in de pers verschijnen? Waaraan ligt zoo

⁹⁹ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 87, 117-126. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 227, 229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 46, 67, 70.

¹⁰⁰ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 154-157. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 227-229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 67-68.

iets? Ik geloof niet aan de kwaadwilligheid van iemand. Maar wel aan het gebrek aan bezonkenheid bij velen.” Waarop de conclusie volgt: „Wij zijn de goede omgangsvormen ontwend.” Voor zoover de R.V.D. voor zich zelf spreekt, beaam ik dit, wat de verhouding met de pers betreft, volkomen.’¹⁰¹

Na deze citaten en zijn kritiek erop was Van Kuilenburg bijna klaar, maar nog niet helemaal: ‘Ten slotte veroorloof ik mij nog enkele opmerkingen te maken over de wijze, waarop de heer dr. Brugmans bij herhaling over ons volk schrijft en spreekt. De heer Brugmans behoort klaarblijkelijk tot het soort dokters, die er heil in zien den patiënt, dien zij in behandeling hebben, steeds maar te zeggen, dat hij zoo hard ziek is, ja zelfs veel kans heeft om dood te gaan. (...) Ik citeer hiervoor *Commentaar* dd. 17 december 1945: „Wanneer men voor het eerst weer in contact komt met eigen landgenooten, wordt men toch wel door iets als een benaauwenis bevangen. Ik moet denken aan het woord van een Waalschen geleerde: „Klein land — kleine ideeën.”.’ Hierna volgden nog enkele citaten van Brugmans uit dezelfde radiotoespraak, die voor een groot deel eerder in dit onderzoek ook al voorbij zijn gekomen.¹⁰²

Schaepman, die bekend stond als geestelijk vader van de vooroorlogse Rijkspersdienst (RPD), zei het volgende over de nieuwe voorlichtingsdienst. ‘In een democratisch geregeerd land past geen Overheidspropagandadienst en hieraan maakt men zich den laatsten tijd op velerlei gebied bij den regeeringsvoorlichtingsdienst schuldig, want het valt niet te ontkennen, dat deze dienst propaganda voert op velerlei gebied.’ Ook het feit dat Brugmans zijn politieke lot aan dat van Schermerhorn verbonden had, wat betekent dat dit een politieke benoeming was, kon Schaepman maar moeilijk verteren. Net als van Kuilenburg onderstreepte hij zijn kritiek met woorden van Brugmans zelf, in dit geval geparafraseerd. ‘Zoo heb ik hier vóór mij een rede, door hem gehouden op 7 Januari jl., waarbij hij sprak over de politieke vernieuwing, die zich concentreerde in de Nederlandsche Volksbeweging, welke redevoering eindigde in een zacht pleidooi voor de Partij van den Arbeid. Op zichzelf ben ik daarvan niet geschrokken, maar het feit op zich, dat een chef van den Regeeringspersdienst een dergelijke rede voor de radio kan houden, is uit den boeze. De chef van den Regeeringspersdienst dirigeert het werk, maar houdt zelf geen redevoeringen. Dat is geen taak van de Regeering en zeker niet van den persdienst. Een dictatoriaal geregeerde Staat, waar de invloed van het volk is uitgeschakeld, kan en moet geregeerd worden door middel van de propaganda, maar democratie en propaganda zijn onvereinigbaar, zeker op de wijze, als hier geschiedt, waar de chef van den Regeeringsvoorlichtingsdienst is een politiek persoon, een politiek leider, een partijman. Immers, hij is gekomen met het Kabinet en heeft verklaard, dat hij mèt het Kabinet zal aftreden. Hij valt en staat dus met het Kabinet, en dat is uit den boeze! Een Regeeringsvoorlichtingsdienst, een Rijksvoorlichtingsdienst moet geven objectieve voorlichting, maar moet niet gaan zitten op den stoel van de Regeering en moet ook niet zijn een deel van de middelen, waarover de Regeering beschikt ter verdediging van haar beleid.’¹⁰³

Overigens werd ook uit de radiotoespraak van Wansink geciteerd, die eerder in dit onderzoek voorbij is gekomen. Kamerlid De Wilde (CDU) zei hierover, nadat hij het eerste deel van die radiotoespraak heeft voorgelezen: ‘Hieruit blijkt duidelijk, dat de R.V.D. een rol wil spelen niet alleen ten opzichte van den stoffelijken, maar ook, en zeker niet in de laatste plaats, den geestelijken opbouw van ons geschonden vaderland. (...) Moet nu de Overheid –

¹⁰¹ Handelingen Tweede Kamer dd. 31 januari 1946, vergaderjaar 1945-1946 (p. 511-538), 512-513.

¹⁰² Ibidem, 513.

¹⁰³ Ibidem, 514.

voor wie alle burgers gelijk moeten zijn –, door een afzonderlijken voorlichtingsdienst en de verspreiding van een weekblad, rechtstreeks dit werk van geestelijken opbouw ook gaan verrichten? Maar, Mijnheer de Voorzitter, als zij dit werkelijk doet, zal zij óf kleurloze artikelen moeten leveren, of zal zij velen, misschien de meerderheid harer onderdanen kwetsen. In het eerste geval kweekt zij zeker niet een geestelijk krachtig geslacht, dat de nationale geestelijke waarde van ons volk verhoogt; in het tweede geval maakt zij zich m.i. schuldig aan onderdrukking en aan misbruik van macht.’ Over de inhoud van Wansinks radiotoespraak werd hierna niet heel veel meer gezegd en daarmee speelde zijn radio-optreden een veel minder grote rol in dit debat dan de optredens van Brugmans.¹⁰⁴

De parlementariërs die daarna in het debat aan het woord kwamen, voerden min of meer dezelfde bezwaren aan. Dit waren Posthuma (CDU), Roosjen (ARP), Wendelaar (Liberale Staatspartij) en Teulings (RKSP). Een overgrote meerderheid van de Tweede Kamer steunde de kritieken van Van Kuilenburg en Schaepman. In plaats van overheidspropaganda moest er meer ruimte komen voor de vrije pers en het debat in het parlement. Daarnaast was er kritiek op de dienst Oog en Oor, de persoon van Brugmans en de hoge kosten van het voorlichtingsapparaat.¹⁰⁵

Schermerhorn kon niet anders dan toegeeflijk zijn in zijn antwoord aan de Kamer. Hij deed dit allereerst door de bezwaren te beschouwen als bezwaren op de persoon van Brugmans en niet zozeer de RVD zelf: ‘Het gaat om het instrument van den Regeeringsvoorlichtingsdienst en in beginsel is het toch zoo, dat dit instrument zelf niet spreekt.’ Met deze woorden liet hij zijn vertrouwing Brugmans vallen, hoewel hij tegelijkertijd de RVD als instituut, plus uiteraard zichzelf, uit de wind hield. Brugmans schreef nog diezelfde avond zijn ontslagbrief. Hij zat tijdens het debat op de publieke tribune en zei daar later het volgende over. ‘Schermerhorn was geen vechter. Toen ik zag dat hij me liet vallen ben ik onmiddellijk naar het departement gegaan, heb m’n mooiste pen genomen en heb de eer aan mezelf gehouden.’ Tot een persoonlijke breuk tussen hem en Schermerhorn kwam het echter niet, wat er mogelijk op duidt dat Brugmans de politieke strategie om hem te offeren erkende. Brugmans, die enkele maanden eerder nog had bedankt voor een SDAP-zetel in de Tweede Kamer om bij de RVD te kunnen blijven, bleef hierna in dienst als secretaris bij het ministerie van AOK. Hij zou echter nooit meer terugkeren op het politieke toneel.¹⁰⁶

Op andere punten gaf de minister-president in zijn antwoord aan de Kamer minder toe. Op de kwestie van papierschaarste ging hij niet in. Wel suggereerde hij dat er een wijziging in het beleid bij de RVD zou kunnen komen omdat directeur Piet Wansink al in december was opgestapt. Het bestaan van Commentaar en Oog en Oor noemde Schermerhorn tijdelijk en passend bij de overgangssituatie waar het land zich in bevond. Het idee dat de RVD propaganda bedreef, wees hij af met de volgende woorden. ‘Ik kan mij voorstellen dat bij het volkomen functioneren van alle publiciteitsorganen in ons land daaraan geen behoefte bestaat. Ik ben zo vrij te betwijfelen of wij vandaag in dien toestand verkeren. Ik meen, dat het nog altijd nuttig is, wanneer er getracht wordt, b.v. door de microfoon, de nadruk te leggen op de betekenis van de strijd om Walcheren. (...) En dan moge het zo zijn, dat ook andere persorganen daar de aandacht op vestigen, ik acht het voorlopig nog geen kwaad, wanneer de

¹⁰⁴ Handelingen dd. 31 januari 1946, 517.

¹⁰⁵ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 154-157. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 227-229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 67-68.

¹⁰⁶ Brugmans, *Wij, Europa*, 163. Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 314. Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 157-158. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 228, 229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 69-70.

publiciteitsorganen van de Regering, in het bijzonder door gebruik van de radio, op dergelijke kanten van ons openbare leven wijzen, en ik meen ook uit de reacties te kunnen bespeuren, dat deze dingen als zodanig een zeker effect hebben, zonder daarmede op de een of andere wijze het terrein van de politiek of wat dan ook te betreden.¹⁰⁷

Het debat van 31 januari mondde uit in een grote nederlaag voor de minister-president. De kritiek vanuit het parlement kwam als een verassing, zijn antwoorden waren niet overtuigend en zijn prestige had eronder te lijden. Het ontslag van Brugmans had een grote invloed op het radiogebruik van het kabinet in de resterende maanden van haar regering, omdat hij een groot deel van de toespraken voor zijn rekening nam. In combinatie met de commissie-Van Heuven Goedhart en de liquidatie van Oog en Oor vormde dit de opmaat naar een andere RVD, waarin vernieuwers helemaal geen rol meer zouden spelen. De verkiezingen van 17 mei 1946 zouden dit proces in een stroomversnelling brengen.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Duynstee en Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 158. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 227. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 65-66, 101.

¹⁰⁸ Duynstee & Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 158-159. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 227-229. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 71-73.

Hoofdstuk 7. Eindspel

Naast het verdwijnen van Brugmans bij de RVD had het debat nog twee consequenties. Ten eerste had Schaepman aangeraden om een commissie in te stellen ter onderzoek van het voorlichtingsbeleid. Schermerhorn voegde snel de daad bij het woord. Op 4 februari kondigde hij een commissie aan, die op 6 maart officieel van start ging met als opdracht ‘het uitbrengen van advies over het beleid der Overheid inzake de voorlichting.’ De commissie, die bekend zou komen te staan als de commissie-Van Heuven Goedhart, was opvallenderwijs samengesteld uit de belangrijkste critici van het voorlichtingsbeleid: Van Kuilenburg en Schaepman zaten erin en Van Heuven Goedhart was hoofdredacteur van het Parool. De commissie zou in september haar advies uitbrengen, maar toen was door de verkiezingen, in mei 1946, al veel veranderd. Ten tweede werd er vaart gezet achter het liquideren van Oog en Oor. Al op 12 januari, enkele weken voor het debat, had Schermerhorn medewerkers van de buitendienst laten weten dat hun werk van tijdelijke aard zou zijn en had hij verdere uitbreiding tegengehouden. Op 9 maart kondigde hij de liquidatie aan en op 6 april werd publiekelijk bekend dat dat proces op 1 september zou zijn afgerond.¹⁰⁹

Drieëneenhalve maand na het kamerdebat van 31 januari 1946 vonden de eerste Tweede Kamerverkiezingen sinds de Tweede Wereldoorlog plaats. Het kabinet had in het voorbije jaar geregeld kritiek gekregen over de datum van deze verkiezingen. Volgens critici hadden Schermerhorn en zijn ministers het organiseren van verkiezingen niet hoog genoeg op de agenda staan en had de verkiezingsdag al veel eerder plaats kunnen vinden dan op 17 mei. Brugmans heeft hier later nog over gezegd dat het uitstellen van de verkiezingen inderdaad een tactiek was geweest van Schermerhorn. De premier zou daarmee meer tijd hebben willen winnen om zijn ideeën over vernieuwing beter te laten aarden bij het Nederlandse volk. Dat dat niet voldoende was gelukt, bewees de verkiezingsuitslag. Niet de Partij van de Arbeid werd de grootste, maar de KVP. Begin 1946 was de PvdA ontstaan uit een samengaan van de SDAP met enkele kleinere partijen en stromingen, waaronder de NVB. De bedoeling was om een doorbraak te creëren zoals de NVB’ers die wilden. Dit betekende dat de doelgroep van de partij vergroot zou worden met onder andere meer katholieke stemmers. Het uiteindelijke zetelaantal dat de PvdA behaalde was echter nauwelijks hoger dan het aantal zetels dat de SDAP had behaald in de laatste vooroorlogse verkiezingen. Hiermee leek de zo gewenste ‘doorbraak’ te zijn mislukt.¹¹⁰

Een gebeurtenis die de verkiezingsuitslag van de PvdA mogelijk negatief beïnvloedde, vond vlak voor de verkiezingen plaats. Schermerhorn sprak op de radio over stakingen die op dat moment aan de gang waren in Amsterdam en Rotterdam. Hij vertelde dat hij het leger in zou zetten, waarmee hij bedoelde dat de militairen het werk van de stakers over zouden nemen, om op die manier hun onderhandelingspositie te verzwakken. Hij bracht dit echter op zo’n manier dat zijn boodschap verkeerd begrepen werd. De stakers dachten dat de premier het leger wilde inzetten om de stakingen hardhandig te beëindigen. Willem Drees heeft later gezegd dat die radiorede de positie van de PvdA bij de arbeiders verzwakte.¹¹¹

Drees speelde daarnaast ook een rol in het verdwijnen van Schermerhorn van het politieke toneel. Zoals eerder beschreven behoorde Drees niet tot de ‘vernieuwers’. In

¹⁰⁹ Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 70-71.

¹¹⁰ Brugmans, *Wij, Europa*, 150-160. Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 409. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 360-361.

¹¹¹ Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 407-408.

tegenstelling tot Schermerhorn zag hij de oorlog niet als een breuk, maar slechts als een onderbreking. Enkele dagen nadat de PvdA de verkiezingen had verloren van de KVP, zat Drees samen met Louis Beel in de auto, op weg naar het gesprek met de koningin over de komende formatie. Beel was als voorman van de KVP de winnaar van de verkiezingen en vertelde dat hij de uitslag zag als een afkeuring van het beleid van Schermerhorn. Drees ging hier niet echt tegenin en stelde voor dat Schermerhorn de opvolger kon worden van Van Mook, de Gouverneur-Generaal van Indië, en op die manier geen plaats zou nemen in het kabinet. Beel wilde namelijk dat Schermerhorn absoluut niet opnieuw minister zou worden, net als dat hij niet wilde dat hij een van de formateurs zou worden. Beel had als alternatief voor Schermerhorn het burgemeesterschap van Amsterdam in gedachten, maar dat werd later op een laatdunkende toon door Schermerhorn afgewezen. De bezwaren van Beel voor Schermerhorn hadden niet zozeer te maken met zijn vernieuwingsdrang, want Beel was ook lid van de NVB. Waarschijnlijk speelden de radiopraatjes hier wel een rol in, omdat Beel vond dat Schermerhorn hiermee de aandacht teveel op zichzelf richtte. De twee heren konden ook niet echt goed met elkaar opschieten. Uiteindelijk kreeg Schermerhorn na de verkiezingen erg weinig steun vanuit de PvdA, waardoor het voor Beel vrij gemakkelijk was om een kabinet zonder hem samen te stellen.¹¹²

Beel was van mening dat Schermerhorn geen goede minister-president was geweest. Als zijn opvolger deed hij het dan ook helemaal anders, met name op het gebied van overheidsvoorlichting. Hij wilde dat die zo neutraal mogelijk zou zijn. De ‘Schermer boys’, de ambtenaren binnen de RVD die dezelfde ideeën als Schermerhorn en Brugmans aanhingen, verdwenen. De leus van de voorlichting werd ‘verduidelijking en toelichting’ (later: verklaring en toelichting). Daarnaast werd het idee van een centrale RVD afgeschoten en kregen de verschillende departementen meer autonomie over hun voorlichtingsbeleid. Dat was ook het uiteindelijke advies geweest van de commissie-Van Heuven Goedhart. De radiopraatjes, die zo’n prominent onderdeel waren geweest van de voorlichtingsdienst, verdwenen. Op die manier ontmantelde Beel de voorlichting. Hij wilde vooral de premier zijn die Schermerhorn niet was, en dit beleid paste in die visie.¹¹³

Schermerhorn ging zich uiteindelijk bezighouden met de situatie in Indonesië, maar keerde nooit meer echt terug op het politieke toneel. Wel was hij enkele jaren later nog een tijdje lid van de Eerste Kamer. Brugmans hield zich nog decennialang bezig met de eenwording van Europa. Van de NVB-ministers uit het kabinet Schermerhorn-Drees keerden er niet veel terug onder premier Beel. Het gebruik van de radio bouwde vanaf Beel eigenlijk voort op hoe het was geweest voor de oorlog. Het kabinet maakte nauwelijks meer gebruik van het medium. De traditionele omroepen keerden nog sterker terug dan zij voor de oorlog geweest waren. Een nationale omroep, die de NVB’ers graag hadden zien ontstaan, kwam er nooit. Pas vanaf de jaren ’70 ging het kabinet de radio weer enigszins gebruiken zoals het kabinet Schermerhorn-Drees dat had gedaan.¹¹⁴

¹¹² Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 412-413. Langeveld, *De man die in de put sprong*, 347. D. Mantel, ‘Waarom verdween Willem Schermerhorn in 1946 van het hoogste politieke toneel?’ in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 120 (2007), 208-221, 219-221. Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 147.

¹¹³ Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, 412. Van Galen, *100 jaar Drees*, 82. Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 147-149. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 99, 105.

¹¹⁴ Brugmans, *Wij, Europa*, 171-249. Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 104. Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 272-274.

Conclusie

Het gebruik van de radio door het kabinet Schermerhorn-Drees was uniek. In een korte periode van nog geen jaar nam de overheidsvoorlichting via dit medium een hoge vlucht, om vervolgens bijna even zo snel weer te verdwijnen. Het bijzondere aan de radiotoespraken was ten eerste dat het er zo veel waren. Tot en met 31 januari 1946 gemiddeld meer dan twee per week, daarna iets minder omdat Brugmans niet meer via de radio sprak. Verder waren de personen die op de radio spraken bijzonder, in die zin dat ze lid waren van het kabinet. Het feit dat de premier en zijn andere ministers zo direct en planmatig contact legden met het Nederlandse volk, is heden ten dage nog steeds opzienbarend te noemen. De situatie omtrent de radiotoespraken, de wederopbouw vlak na de Tweede Wereldoorlog, was uiteraard ook uniek. Een groot deel van de inspiratiebronnen voor het radiogebruik van het kabinet kwam voort uit ontwikkelingen in oorlogstijd.

Bij die unieke situatie hoorde ook het feit dat de geschreven pers en het parlement nog niet op volle sterkte waren. Voor de kranten was nog maar weinig papier beschikbaar en het was onmogelijk om meteen na de bevrijding verkiezingen uit te schrijven. Het samenstellen van een noodparlement was ook niet zomaar gebeurd, hoewel dit volgens critici langer duurde dan nodig was. Door het gemis van pers en parlement konden de ideeën over het gebruik van de radio door het kabinet ontkiemen en in de praktijk tot bloei komen. Premier Schermerhorn zorgde ervoor dat de uitvoering niet aan al te veel interne kritiek werd onderworpen, door politieke medestanders te benoemen op zijn ministerie van AOK en bij de RVD.

De radioboodschappen zelf waren verschillend wat betreft inhoud en toon. De meeste ministers beperkten zich tot het beschrijven van de werkzaamheden op hun beleidsterrein. De latere premiers Beel en Drees bijvoorbeeld hielden puur zakelijke toespraken. In het geval van Beel omdat hij het niet eens was met het gebruik van de radio door het kabinet, en vond dat Schermerhorn daarmee de aandacht teveel op zichzelf richtte. Drees was over het algemeen geen aanhanger van de doorbraakgedachte en vond dat het kabinet te veel spendeerde aan de voorlichtingsdienst. Zo nu en dan deed een minister een oproep om toch vooral te helpen het kabinetsbeleid uit te voeren en zo de wederopbouw te doen slagen. Slechts een enkeling waagde zich eraan om verder te gaan dan dat en ook zijn persoonlijke mening te vertellen, zoals minister Van der Leeuw.

Minister-president Schermerhorn was erg enthousiast over het gebruik van de radio en voor de microfoon filosofeerde hij er soms op los. Bijvoorbeeld tijdens zijn anderhalf uur durende regeringsverklaring op 27 juni 1945, of toen hij aan het einde van het jaar vertelde over zijn dromen voor een nieuw Nederland. De premier besprak een breed scala aan onderwerpen die ook beleidsterreinen van andere ministers besloegen. Hij spoorde de bevolking aan om aan de slag te gaan, waarschuwde voor de zwarte handel en dreigde tot stakers met overheidsingrijpen. In al zijn toespraken zat een element van gezamenlijkheid. Hij en de luisteraar waren 'wij', en de gezamenlijke kracht van het Nederlandse volk stond voorop. Wat Schermerhorn betreft ging dit overigens hand in hand met het geloof in God. Net als zijn ministers sprak hij vrij serieus en zakelijk. Het NVB-gedachtegoed dat hij aanhing was tussen de regels door wel goed te horen, maar echt duidelijk zijn mening geven deed hij niet vaak.

Bij regeringscommissaris Brugmans, wiens politieke lot verbonden was met dat van Schermerhorn, was dat wel anders. Brugmans was zo mogelijk een nog fanatiekere vernieuwer dan Schermerhorn en sommige van zijn ministers. Hij dacht dat de radio een

middel was om politieke vernieuwing te verspreiden en dat probeerde hij ook. Vanuit oorlogstijd was hij gewend om vrijuit en onder een andere naam via de radio te spreken, en na de bevrijding voelde hij zich door zijn ambtelijke functie als leider van de RVD hierin niet geremd. Hij vertelde niet alleen continu zijn mening over allerhande activiteiten, hij deed dit als ambtenaar ook nog op een toon die zelfs politici nooit in een openbaar optreden zouden aanslaan. Hij sprak als de 'gewone man', gebruikte verwensingen, klaagde en liet zijn irritatie blijken. De pers was regelmatig zijn mikpunt, waarbij hij zich niet leek te realiseren hoeveel woede hij zich daarmee op de hals haalde. Aan de andere kant was het wel degelijk zijn opvatting dat de pers wat meer onder controle van van de politiek mocht komen. Hij had zelfs aan Schermerhorn geadviseerd om iets dergelijks in zijn regeringsverklaring op te nemen, maar dat gebeurde uiteindelijk niet.

Verder mengde Brugmans zich via de radio in het politieke debat. Hij gebruikte de zendtijd van de RVD om voor het oor van de natie het regeringsbeleid te verdedigen, terwijl hij zelf, als ambtenaar, niet eens lid van het kabinet was. De impact van die inmenging leek overigens wel een aspect te zijn waar hij zich niet helemaal van bewust was. Een argument hiervoor is dat hij zelfs in december 1945 het voorlichtingsbeleid nog met hand en tand op de radio verdedigde, terwijl de kritiek al van alle kanten aanzwelde. Bovendien vergat hij in die verdediging zijn eigen rol mee te nemen. Waar hij wel over zichzelf sprak, leek hij zich niet te realiseren dat hij persoonlijk de kern vormde van alle kritiek.

Toen Kamerlid Schaepman het had over de overheidspropagandadienst, bedoelde hij met name Brugmans. Hetzelfde gold voor de journalist die schreef over de pietermanknecht van de RVD. Door zijn optreden maakte Brugmans zich onderwerp van kritiek en daarmee deed hij ook de RVD als geheel geen dienst. Het voorlichtingsapparaat kreeg namelijk al heel wat kritiek te verduren, wat betreft de omvang, de kosten en de papierconsumptie. De ministers, die op een heel andere toon spraken dan Brugmans, waren veel minder mikpunt van kritiek. De kritiek die Schermerhorn kreeg te verduren, ging over het algemeen niet zozeer over zijn optreden op de radio, maar meer over zijn beleidsvoering als minister-president, waarvan de RVD een prominent onderdeel was. Toen de kritiek op 31 januari in volle hevigheid losbarstte, offerde Schermerhorn zonder al te veel verweer zijn politieke vertrouweling Brugmans. Het was immers overduidelijk dat hij met zijn radiotoespraken een groot deel van de kritiek veroorzaakt had.

De kritiek op het voorlichtingsbeleid van het kabinet Schermerhorn-Drees is in de literatuur al meerdere malen beschreven. Het was bekend dat Brugmans als vertrouweling van Schermerhorn een belangrijke rol speelde en dat hij mikpunt was van kritiek. Wat hij echter precies zei op de radio en hoe dat in verhouding stond tot wat Schermerhorn en zijn ministers zeiden, was nog niet in detail onderzocht. In dit onderzoek is gebleken dat Brugmans niet alleen organisatorisch belangrijk was voor de RVD, maar dat hij tijdens zijn radiotoespraken met zijn woordkeuze en toon van spreken een grens overging. Zijn optredens leidden tot nog meer kritiek op het voorlichtingsbeleid dan er al was. Omdat Schermerhorn en zijn ministers over het algemeen een stuk zakelijker spraken, werd Brugmans ook persoonlijk een mikpunt van kritiek. Zijn radio-optredens maakten het Kamerdebat op 31 januari 1946 nog moeilijker voor Schermerhorn en leidden ertoe dat Brugmans nog diezelfde dag zijn ontslagbrief schreef.

Geïnspireerd door het radiogebruik tijdens de oorlog maakten de voorstanders van politieke vernieuwing, verzameld in de Nederlandse Volksbeweging, een vliegende start na de bevrijding. Ze kregen een groot aandeel in de regering en konden gemakkelijk een radioprogrammering opzetten. De pers en het parlement hadden weinig slagkracht en de traditionele radio-omroepen hadden jarenlang buitenspel gestaan. De tijd was rijp om

Nederland klaar te maken voor politieke vernieuwing en de frequente radiotoespraken moesten daarbij helpen. De snelle en sterke terugkeer van de oude omroepen en politieke partijen was echter een teken aan de wand dat Nederland niet klaar was voor de vernieuwing van Schermerhorn en Brugmans. Die laatste ging via de radio verder dan informeren en hier en daar aansporen, zoals de ministers dat deden. Na de ervaring met een dictatuur en opgelegde propaganda bleek de toon van Brugmans, net als zijn kritiek op de pers en zijn inmenging in het politieke debat, een brug te ver.

Bijlage I. Samenstelling van het kabinet Schermerhorn-Drees

Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk:	W. (Willem) Schermerhorn
Buitenlandse Zaken:	E.N. (Eelco) Van Kleffens Per 1 maart 1946: J.H. (Herman) Van Royen
Justitie:	H.M.A.T. (Hans) Kolfschoten
Binnenlandse Zaken:	L.J.M. (Louis) Beel
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen:	G. (Gerard) Van der Leeuw
Financiën:	P. (Pieter) Liefstinck
Oorlog:	J. (Jo) Meynen
Marine en (ad interim) Scheepvaart:	J.M. (Jim) De Booy
Verkeer en Energie:	S.G.J.M. (Steef) Van Schaik
Openbare Werken en Wederopbouw:	J.A. (Johan) Ringers
Handel en Nijverheid:	H. (Hein) Vos
Voedselvoorziening, Landbouw en Visserij:	S.L. (Sicco) Mansholt
Sociale Zaken:	W. (Willem) Drees
Overzeese Gebiedsdelen:	J.H.A. (Johann) Logemann
Zonder Portefeuille:	J.H. (Herman) Van Royen Per 1 maart 1946: E.N. (Eelco) Van Kleffens

Bijlage II. Overzicht onderzochte radiotoespraken

Datum	Rubriek / titel	Spreker
Woensdag 27 juni 1945	Regeringsverklaring	Schermerhorn
Vrijdag 13 juli	Op de brug	Schermerhorn
Vrijdag 10 augustus	Op de brug	Schermerhorn
Dinsdag 28 augustus	In de eerste versnelling	Vos
Vrijdag 31 augustus	Op de brug	Schermerhorn
Vrijdag 7 september	Op de brug	Drees
Woensdag 12 september	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 14 september	Excellenties op de brug	Van Mook
Woensdag 19 september	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 21 september	Excellenties op de brug	Beel
Woensdag 26 september	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 28 september	Excellenties op de brug	Meynen
Woensdag 3 oktober	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 5 oktober	Excellenties op de brug	Logemann
Woensdag 10 oktober	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 12 oktober	Excellenties op de brug	Schermerhorn
Woensdag 17 oktober	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 19 oktober	Excellenties op de brug	Kolfschoten
Woensdag 24 oktober	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 26 oktober	Excellenties op de brug	Schermerhorn
Woensdag 31 oktober	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 2 november	Excellenties op de brug	Mansholt
Begin november	Wat wil de RVD?	Wansink
Woensdag 7 november	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Woensdag 14 november	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 16 november	Excellenties op de brug	Kleffens
Woensdag 21 november	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 23 november	Excellenties op de brug	Schermerhorn
Vrijdag 30 november	Excellenties op de brug	Van Schaik
Vrijdag 7 december	Excellenties op de brug	Van der Leeuw
Woensdag 12 december	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 14 december	Excellenties op de brug	Vos
Woensdag 19 december	Wat den Patriot ervan zegt	Brugmans
Vrijdag 21 december	Excellenties op de brug	Lieftinck
Vrijdag 28 december	Excellenties op de brug	Meynen
Donderdag 3 januari	Repatriëring vanuit NL-Indië	Logemann
Vrijdag 4 januari 1946	Excellenties op de brug	Van Mook
Donderdag 16 mei	Stakende zeelieden Rotterdam	Schermerhorn

Bronnen en Literatuur

Bronnen

Dagbladen, jaargangen 1945 en 1946

- Algemeen Handelsblad
- Commentaar
- De Maasbode
- Het Parool
- De Tijd
- Trouw
- De Volkskrant
- Het Vrije Volk
- De Waarheid

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Nationaal Archief, Den Haag

- Archief van de ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01.

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum

Literatuur

Aerts, R., Baalen, C. van, Oddens, J., Smit, D, Velde, H. te (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015).

Bank, J., *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978).

Brugmans, H., *Wij, Europa. Een halve eeuw strijd voor emancipatie en Europees federalisme. Opgetekend door Hanna Kirsten* (Amsterdam 1988).

Daalder, H., *Gedreven en Behoedzaam. Willem Drees 1888-1988 – de jaren 1940-1948* (Amersfoort 2003).

Duynstee, F.J.F.M., Bosmans, J., *Het kabinet Schermerhorn-Drees. 24 juni 1945-3 juli 1946* (Assen/Amsterdam 1977).

Galen, J.J. van, Vuijsje, H., *100 jaar Drees: wethouder van Nederland* (Houten 1986).

Hemels, J., *Van perschef tot overheidsvoorlichter. De grondslagen van overheidsvoorlichting* (Alphen aan den Rijn 1973).

Langeveld, H., *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam 2014).

Mantel, D., 'Waarom verdween Willem Schermerhorn in 1946 van het hoogste politieke toneel?', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 120 (2007) 208-221.

Sinke, O., *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje* (Amsterdam 2009).

Velde, H. te, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010).

Wagenaar, M., *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren.* (Meppel 1997).

Wijfjes, H., *Hallo hier Hilversum: driekwart eeuw radio en televisie* (Weesp 1985).

Wijfjes, H., *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988).

Wijfjes, H., 'Spellbinding and crooning: Sound amplification, radio, and political rhetoric in international comparative perspective 1900-1945.', in: *Technology and culture*, jrg. 55, nr. 1 (januari 2014) 148-185.